



SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

Kántor Lajos

IRODALOM ÉS POLITIKA (1968–1993) DOMOKOS GÉZA ÉS A KRITERION



Teljesítménye vagy 97
fennálló szabályainak 32-ével egy szót:
újra újran választott tag, a külső kivétel
szabályaiba tartozó dolgozat felolvasásával,
keményes megemelés esetén betűlde
legfeljebb egy év alatt véget foglat; különben m
sta-ra megemelésénél.
Teljesítésként, melyekben kivált vidéke
kivétel megtartani: de ha
társaságát, am

Legfeljebb egy év alatt szerezhető meg a megzen miséjében.
Lehetett esetek, melyekben kivált vidéken la-
gátolhatott a határidőt megtartani: de hallgat-
elvéni a szabály meg nem tartatását, annyi-
s, mint összes szabályzatunkat erőltetve terintem
következésképpen figyelmeztetnem a T. Akadé-
szüléségtelen.
A környaba hozatik tehát, hogy egyetlőre a
szélesfoglalás által meg nem
szélesfoglalás által meg nem, az 184

mint összes ^{száma} következési ügyére figyelmeztet
szükségtelen.
Indoklásnyba hozatik tehát, hogy egyelőre az
1861. ^{rendes} igt. ¹⁹⁴ választott s szérfoglalás által meg nem
tett tagok nevei a névanyagból kitöröltesse, az 1861-
évi választottak a pályára kerültek, jö-
vőre pedig a kitörölt hivatal oda utasítottak, hogy
evidenciában tartás végett az újban választottakat,
míg szék nem foglaltat, a sorozatba fel ne vegye."

l, jan. 26. 1865.

1. Baller's Moir
 2. Lacy
 3. Hollan Emige

853
1865

13 Kennedy Ligon
Montclair Lissly
John Henry
r. rag John Frank rag
George Lissly

Kántor Lajos

IRODALOM ÉS POLITIKA (1968–1993)

DOMOKOS GÉZA ÉS A KRITERION

SZÉKFOGLALÓK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

A 2013. május 6-án megválasztott
akadémikusok székfoglalói

Kántor Lajos

IRODALOM ÉS POLITIKA (1968–1993)

DOMOKOS GÉZA ÉS A KRITERION



Magyar Tudományos Akadémia • 2014

Az előadás elhangzott 2014. április 14-én

Sorozatszerkesztő: Bertók Krisztina

Olvasószerkesztő: Laczkó Krisztina

Borító és tipográfia: Auri Grafika

ISSN 1419-8959

ISBN 978-963-508-771-6

© Kántor Lajos

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Lovász László, az MTA elnöke
Felelős szerkesztő: Kindert Judit
Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

Elég távol vagyunk a 20. század utolsó harmadától, de még elég közel is hozzá, hogy tudományos igénnyel, ugyanakkor személyes emlékek, saját birtokban lévő dokumentumok felhasználásával próbáljunk megközelíteni az adott idő-sávból alapvetőnek ítélt kérdéseket, történelminek mondható eseményeket és jelentős személyiségeket. Ha bizonyos tudományágak – a technikai és természettudományok – területén annyira felgyorsultak a kutatások, a történések, talán az irodalomtudomány, jelesül az irodalomtörténet-írás is meggyorsíthatja lépteit a múlt feldolgozásában, közelebb érkezzve jelenünkhöz. Ha pedig Erdélyről, a Romániához került, ma is Romániában, de a maga külön életét is élő magyarság történelméről és kultúrájáról van szó, a kortárs magyar(országi) közélet számos részesének lényegében változatlanul felületes, bizonytalan tájékozottsága e kérdéskörben talán indokolja, legalábbis menti vállalkozásunkat, hogy éppen a jelzett negyedszázadot állítsuk vizsgálatunk, elemzésünk középpontjába. Két név kiemelten kerül itt egymás mellé, egy könyvkiadóé, a Kriterioné és a 2007-ben elhunyt Domokos Gézáé, aki a hatvanas évek végétől a kilencvenesek elejéig igazgatta Bukarestben a nemzetiségi kiadót. Ezzel a kiemeléssel természetesen nincs szándékunkban visszatérni a 19. században még szokásos, néha uralkodó gyakorlattá vált emlékbeszédek hagyományához.

Kezdő évként 1968-at választottuk – nem véletlenül. Visszanézve, 1968 Európa-szerte és nálunk, Kelet-Közép-Európában is különös hangsúlyt kap. Irodalom és politika, magyar irodalom és magyarságpolitika vonatkozásában ugyancsak. Erdélyi nézőpontból csak címszavakban: a „kettős kötődés” felleltése a Magyar Írószövetségben, ennek romániai visszhangja, romániai magyar értelmiségi találkozó a román pártvezetés szervezésében, a Romániai Írók

Szövetsége magyar tagjainak bukaresti tanácskozása, a Varsói Szerződés csapatainak bevonulása Csehszlovákiába, magyar intézménybővülés Romániában. A következő évben pedig útjára indul a Kritérium, élére igazgatói minőségben Domokos Géza nevezi ki a párt.

Mindegyik megnevezett mozzanatot érdemes külön-külön is megvizsgálni. A „kettős kötődés” vitának meglehetősen nagy irodalma van, magyarországi előzményeiről, a kérdésfelvetésben szerepet vállaltakról, a polémia alakulásáról Pomogáts Béla könyvet írt, illetve antológiát állított össze 2011-ben. Magam 1991-ben a *Korunk*-ban, közvetlen érintettséggel, összefoglalót kíséreltem meg; 1968: *a harmadik kakasszó?* – szólt a kérdés, benne Domokos Géza korabeli megnyilatkozásaira is kitérve. Dávid Gyula ezt a vonatkozást vizsgálta 2010 novemberében, a kolozsvári Szabédi Házban rendezett Domokos Géza-konferencián. (Előadásának címe: *Domokos Géza és a romániai magyar irodalom „kettős kötődése”*). Témánknál maradva, Domokos Géza korabeli helyzetét kell mindenekelőtt megvilágítanunk, eltekintve ezúttal publicisztikai, irodalom-szervezői és politikai pályája előző állomásainak bővebb bemutatásától.

Domokos 1968 májusában, a Magyar Írószövetség Kritikai Szakosztályának állásfoglalásaként az *Élet és Irodalom*-ban közzétett szöveg ismertté válásakor a bukaresti központi magyar napilap, az *Előre* főszerkesztő-helyettese. Ebben a minőségében, illetve a lap „Vasárnap” című irodalmi-művészeti melléklete szerkesztőjétől a párt elvárja, mint az önállóan megjelenő irodalmi és kulturális orgánumok vezetőitől, hogy szólaljanak meg a politikai súlyúnak ítélt kérdésben, határolódjanak el a magyarországi állásfoglalástól. A válaszcikkek megjelenése – köztük Domokos Géza két publicisztikai megnyilatkozása – előtt, június 27-én lezajlik a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága bukaresti székházában a romániai magyar értelmiség meghatározó személyiségeinek összehívásával egy egész napos tanácskozás (amelyet követ majd a romániai németekkel folytatott megbeszélés); itt lehetősége nyílik a felszólalóknak szóvá

tenni a romániai magyarság gondjait, kritikai vagy kérő, folyamodó hangsúllyal. A meglepően összehangzó, közösségi erőt felmutató megszólalások zárásaként a párt főtitkára, Nicolae Ceaușescu hosszú, dörgedelmes beszédben vissza- és rendreutasítja a magyarság jeles képviselőit, a tekintélyes kommunista mozgalmi múlttal rendelkező Nagy Istvánnal kezdve, a nála jóval fiatalabbakig.

Amilyen lesújtóan hatott a jelenlévőkre a Ceaușescu-beszéd, annyira elmentmondásosak a tanácskozás következményei. A magyar külügyminisztérium archívumából származó feljegyzés szerint Domokos Géza azt nyilatkozta egy diplomatának, hogy a június 27-i találkozó a pártvezetéssel „kötetlen, barátságos és intellektuális jellegű volt” – ez csupán óvatos protokolláris szövegként értelmezhető –, tény viszont, hogy a romániai magyar oktatás szervezeti kereteit, a magyar kultúra lehetőségeit illetően a következő hónapok pozitív változásokat mutatnak.

A nyilvánosság elé Domokos az *Előre* hasábjain a *Sajátosság, felelősség* című cikkével lép (július 7-én), kijelentve: „Túl vagyunk azon a vulgarizáló balhiedelmen, miszerint az irodalom a napi politika függvénye”, és a sajátos – saját – felelősség mellett tesz hitet, hozzátéve: „Viselésére, vállalva a román kultúra művelőivel, van bőven erőnk és tehetségünk”. Két nappal később a Romániai Írók Szövetsége Kiseleff úti székházában összegyűlhet több mint ötven romániai magyar író, szerkesztő, és ezúttal szokatlan módon – vagyis önmagukban, nem „vállalva a román kultúra művelőivel” – lapjaink, irodalmunk belső kérdéseivel foglalkozhatnak; nem a „kettős kötődés” visszautasításával, hanem éles kritikai hangon a két irodalmi lap, a kolozsvári *Utunk* és a marosvásárhelyi *Igaz Szó* szerkesztéspolitikájával, a két főszerkesztő, Létay Lajos és Hajdu Győző szerkesztői szűklátókörűségével. A hozzászólók nem nevezik néven Létay és Hajdu pártosságát, igazodását a hivatalos elvárásokhoz, lényegében azonban erről folyik a vita. Méliusz József az egyik hangadó, ő „a szocializmus demokratizálhatóságát” fejti ki – közben utal a két héttel korábbi találkozóira a Köz-

ponti Bizottságnál, ahol (állítólag) minden nemzetiségi gondunkat „szorongás, félelem nélkül” mondhattuk ki.

Domokos Géza taktikája tulajdonképpen megegyezik a Méliuszéval; Domokos július 14-én közli az *Előrében* visszatekintését a romániai magyar írók tanácskozására, összekapcsolja a Kiseleff úti székházban elhangzottakat „az RKP politikájában fogant elvi szilárdság, a szigorú önvizsgálat, az alkotói tisztesség” követelményeivel, az általánosságok mellett konkrétumokra is kitérve: „Bőven esett szó – és ez természetes is – az elmúlt esztendőök mulasztásairól, gyakoriak voltak az utalások egyes, művelődésünk fejlődésével, a közéletünket egyre inkább magával ragadó kezdeményező készséggel, nyíltsággal, demokratikus szellemmel lépést tartani nem tudó szerkesztők felelősségére is.” Vagyis fölfele, a pártvezetés felé megnyugtató szavak, a mi saját irodalmi ügyeinkre tekintve egy kitűzött cél igazolása: az utasításoknak túlzottan lefekvő főszerkesztők elmarasztalása, egyenesen eltávolításuk lehetőségének a felvillantása.

1968 júliusa, sőt augusztusa a romániai magyar irodalmi életben a változást ígéri, sejteti. Létay Lajos nem jár be az *Utunk* szerkesztőségébe, a fiatal főszerkesztő-helyettes, Szilágyi István vezeti a hetilapot. Megjelenhet e hasábocon Szilágyi Domokos korszakos jelentőségű verse, az *Ez a nyár*. Hajdu Győzőről mintha leperegne a Bukarestben elhangzott kemény kritika, nyilván maradni akar. És jön a Varsói Szerződés csapatainak prágai bevonulása, közben Ceaușescu Romániája különállásának a kinyilvánítása. Fel kell mutatni a romániai társadalom egységét, tehát változtatásokra, akár „alsóbb” személycserékre nem kerülhet sor. Egymás után születnek a hűségnyilatkozatok, a román pártvezetés hatalmát megszilárdítani hivatott aláírások, új párttagok felvétele – olyanok kérvényeivel is, akik az évtized elején még a román állam politikai foglyai voltak. Ebbe a „felzárkózó” sorba illeszkedik a 61 kolozsvári magyar értelmiségi nevével ellátott, a lapokban szeptember 3-án megjelenő nyilatkozat, Románia bel- és külpolitikájának támogatása. Az 1968-as nyarat, így a dubčeki

Csehszlovákia lerohanását át nem élt nemzedékek számára nyilván érthetetlen, hogy az aláírók közt mondhatni mindannyian itt élő, a hatvanas évek végén már felnőtt romániai magyar írók, tudósok, művészek jelen vagyunk, Kós Károlytól és Jakó Zsigmondtól, a festőművész Nagy Alberttől, a színművész Senkálzsky Endrétől, a nyelvész Szabó T. Attilától, a szobrász Szervátiusz Jenőtől Bajor Andorig, Lászlóffy Aladárig, Ruha Istvánig és Szilágyi Istvánig szinte mindenki. A folyamatokban nincs lényeges változás 1969 kezdetén.

Belelapozva az *Előre*, pontosabban a *Vasárnap* 1969. évi korai lapszámaiba, néhány Domokos Géza-jegyzetre figyelhetünk fel. 1968 folytatására – a részben új (?) helyzetben. Hetente „vasárnapi jegyzeteket” ír (ha csak valamilyen nagy pártesemény, újságoldalakat kitöltő Ceaușescu-beszéd miatt el nem marad a melléklet), emlékezik, szervez, új lehetőségeken gondolkodik. *Kegyetlen köszöntő* a címe a hatvanéves Méliusz Józefnek szentelt oldal bevezetőjének, amelyben pontosan ragadja meg az irodalompolitikai harcokban sajátos helyzethez jutott költő magatartását: „Szállást nyújtott lelkében angyaloknak és démonoknak, szeretett és gyűlölt, vágott és vágatott. És új költői nemzedékünk jelentkezéséig nagyon magányos volt. Hát nem a nyugalom és béke lenne most a legillőbb köszöntő szó?” (*Előre*, 1969. január 12.). Egy hét múlva, Ady Endre halála ötvenedik évfordulójához közeledve, Domokos hangsúlyosan irodalompolitizál: „Országunkban talán soha ilyen széleskörűen nem ünnepeltek magyar költőt. Az RKP Központi Bizottsága titkárságának határozata – nemzetiségi kultúránk megbecsülésének újabb bizonyítéka – szabja meg ennek a nagyarányú tiszteletadásnak a kereteit.” És sorolja a megemlékezés bejelentett helyszíneit – Bukaresttől (a Köztársasági Palota kistermétől) Nagyváradig, a közbeeső állomások pedig: Kolozsvár, Marosvásárhely, Iași, Szatmár, Temesvár, Craiova, Zilah, Sepsiszentgyörgy.

Új kezdetekre utaló jelzések is megjelennek a *Vasárnap*-oldalakon. *Töborzót* hirdet meg Domokos (*Előre*, 1969. február 16.), a vidéki magyar napilapok szer-

zőinek bemutatkozását kezdeményezi; és ebben a számban Cseh Gusztáv karikatúrájával Farkas Árpád új könyvét, a Forrás-sorozatban megjelent *Másnapos éneket* reklámozzák. (Sorozatjellegzet adnak a Cseh készítette karikatúrákkal, a kiadó újabb köteteinek – például Bajor Andor *Pokoli különkiadásának*, Király László verseskönyvének – rajzos hirdetésével.) És még egy figyelemre méltó jegyzet, az *Emlék és ígélet* (*Előre*, 1969. március 30.), egy bukaresti Menuhin-konцерthez kapcsolódó beszélgetést idéz fel benne Domokos Géza; barátjával találkozik a hangverseny után, és a találkozásnak ezt a beszédfoszlányát tartja lejegyzésre méltónak: „Nincs vezéralakunk, olyan – érvelt bánatosan. – Nincs kire hallgatnunk, ki köré gyülekezniünk. Ezért a széthúzás, az acsarkodás.”

Alig telik el pár hónap, és jelentkezik egy vezéralak, aki köré – illetve majd az új kiadó, a Kriterion megalakulása, felfuttatása folytán, ami mögé – fel lehet, érdemes felzárkózni, akire, amire hallgatni érdemes. És ez Domokos Géza.

1969 őszén, tél elején mutatkoznak az első jelek, amelyek nem csupán a könyvkiadás helyzetének pozitív változását sejtetik – az erdélyi, a romániai magyar irodalom számára új lehetőségeket villantanak fel. Itt kezdődik tulajdonképpen a Kriterion-történet, összekapcsolódva Domokos Géza munkásságával.

2000-ből visszatekintve, Domokos *Igevár* címmel könyvet jelentetett meg a kiadó történetéről, tizenhat helyzetképben, mindazoknak szóló ajánlással, akik a Kriteriont építették – és védelmére keltek, amikor annak falait ostromolták. Hogy ez az erős vár mit jelentett Ceaușescu Romániájában, elsősorban az itt élő magyarság számára, sokan megfogalmazták: valósággal egyetempőtő lett, a Bolyai felszámolása, a magyar nyelvű felsőfokú oktatás elsorvasztásának éveiben-évtizedeiben. És jóllehet számosan építették ezt a várat, védtek is, amíg lehetett – Domokos Géza volt a bástya, a védők védője, egy darabig hatalmon belül, majd az ellenséges hatalommal szemben.

A történet első szakaszában, illetve az előtörténetben nem az a legérdekesebb, hogy a „kalandos keresztelő”, a Kriterioné miképpen zajlott (a görög szó kiválasztása, amelynek közeli román és magyar alakja segítette az értékszem-pont előtérbe állítását), hanem a még korábbi mozzanat, a bukaresti művelődési miniszter, Pompiliu Macovei telefonhívása. Noha nyilván felső pártkörökben született meg a döntés, az emberi tényező itt – és a következő húsz évben – nem mellőzhető. A Domokos adta Macovei-portré érdemes az idézésre:

„Jól ismertük egymást, hiszen fél éve, újságírói munkám mellett – az *Előre* főszerkesztő-helyettese voltam akkoriban – a magyar kulturális ügyekben illetékes tanácsosi funkciót is betöltöttem mellette. Gyökeresen különböző minden őelőtte járó, de különösképpen utána következő művelődési bizottsági elnöktől. Franciás iskolázottságú, ötven év körüli férfi volt. Nem állt jól neki a folytonosan cipelt tömött irattáska. A szellem emberére valló előkelősége nem illett össze az arctalan, inkább párthivatalnokai, az önálló gondolkodásra, kreatív kezdeményezésre kevés alkalmat nyújtó beosztással. Nyugalma, másokat meghallgató türelme, beszédmodora, ruházata, minden az egykori nyugatos bojár- vagy nagypolgári román családok sarjait, az őket jellemző választékosságot juttatta eszembe. Feltételezem, hogy a magas polcra való ültetését nem ezeknek az erényeknek köszönhetette. Szakmai rangja mellett [jó nevű építész volt], gondolom, szerepet játszott engedelmességre hajló természete és ifjúkori beállítottsága is.”

Az 1969. októberi volt az első, Pompiliu Macoveitól származó információ, amelyből Domokos Géza értesült a könyvkiadói rendszer átalakításáról, aztán jött a KB sajtóosztályának vezetőjétől a hívás, hogy mint könyvkiadói tapasztalattal rendelkező szerkesztőt (korábban az Irodalmi Könyvkiadó magyar részlegének volt a vezetője, igazgatói rangban) a pártvezetőség őt szemelte ki az új (nemzetiségi, többnyelvű) kiadó igazgatójának. December 15-én a minisztertanács elnöke aláírta az alapító rendeletet. 1970 februárjában Domokos

Géza több interjút is adott immár a Kriterion létezéséről, terveiről. Gálfalvi Zsoltnak, az *Előre* számára, nyilatkozta: „Fő feladatunkat, most az induláskor, abban látom, hogy szilárd elvi alapon, a romániai nemzetiességi kultúrák és a Román Szocialista Köztársaság egységes kultúrájának érdekeiből kiindulva, segítőtársává szegődjünk mindannak, ami irodalomban, tudományban és művészetben értéket teremt. Szeretnők, ha a Kriterion, amely megalakulása első pillanatától a párt- és állami fórumok megkülönböztetett támogatását élvezi, garanciát jelenthetne minden nemzetiességi alkotó ember számára...” Ezúttal (és még egy ideig) a kötelező udvariassági köszönő körök valóságot fedtek. Két nappal korábban (február 20-i megjelenéssel) nyugodt szívvel jelenthette ki Domokos a riporter Beke Györgynek, az *Utunkban*: „A minisztertanácsi határozat, amelynek alapján a Kriterion más kiadókkal egy időben létrejött, az ország egész könyvkiadási rendszerét helyezi korszerűbb alapokra.” Ugyanitt azonban a Kriterion-igazgató tanúságát adja annak, hogy a „felülről” megnyitott lehetőséget érdemben akarja kihasználni, és erre a tágabban értelmezett (korántsem csupán a baloldali) múlt és a biztató jövő perspektívája egyaránt ösztönzést jelent. Szöveg szerint: „Ami a kitekintést, szélesebb horizontra való törekvést illeti, Kuncz Aladár és Gaál Gábor műve a kiindulási pont. Múltismeretünk elmélyítésével egy időben új területeket kell meghódítanunk a modern ízlésnek, a huszadik századi gondolkozásnak.” (Figyelnünk kell arra, hogy a nevek sorolásában Kuncz megelőzi Gaált. – Ezt Méliusz József biztosan nem így írta volna! – Mindkét interjú bekerült a Kossuth Könyvkiadónál, Budapesten 1988-ban megjelent, *A Kriterion műhelyében* című kötetbe.)

Több interjúban megtaláljuk a kiadói program bizonyára legfontosabb tényezőjét: a teljes paletta – irodalom, művészetek, tudomány – kibontásának a szándékát. Az egyes kötetek, a most születő művek vállalása mellett az Irodalmi Könyvkiadótól örökölt és az új sorozatok nyitnak kaput a történelembe, a művelődéstörténetbe, irodalomtörténetbe, zenei és képzőművészeti életbe, a népeletbe. Ez jelenti az „egyetempótlást”. A magyar–román kapcsolatok építé-

se pedig – túl az előírásokon, elvárásokon – szívügye Domokos Géának, ezt is sokszor elmondja; és büszkén hivatkozik egy-egy magyar könyvük román fordításban elért sikerére (legalábbis írói körökben meg a sajtóviasshang fényében).

Az *Igevár* „széljegyzetei” közt hivatkozik Domokos a „kedvencekre”, elsőnek Sütő András „húsz év interjúiban, vallomásaiban rendszerint első helyen emlegetett, a Kriterion-emblémát elsőnek hitelesítő” könyvére, az *Anyám könyvű álmodt ígér* fantasztikus útjára; az 1970-es első kiadás 9500 példányát közvetlenül követte a második (13 850), 1972-ben a harmadik (42 850). Hat év alatt közel százezres (91 200) példányszám. Kedvencei, büszkeségei közé sorolja a kiadóigazgató az *Erdélyi magyar szótörténeti tárat*, Szabó T. Attila korszakos gyűjtőmunkájának eredményét, pontosabban az első kötet (1975-ös) megjelenését, felidézi saját lelkes kommentárját. Meglepő viszont, hogy az *Igevárban* nem tesz említést az első Kriterion-év egyik legviasshangosabb sikeréről, a *Balladák könyvéről*, jóllehet Kallós Zoltán magyar népballadagyűjtése az egyetemes magyar művelődés – és persze a könyvkiadás – országhatárokat átvéelő nagy eseményének számított.

A szépen indult, kitűnő viasshangot kiváltó Kriterion-történet objektív megítélése érdekében, ugorva néhány évet, de még a hetveneseknél maradva, lapozzunk bele a napisajtóba, hogy lássuk, milyen politikai körülmények közt, milyen kompromisszumok vállalásával folytatódhat a továbbra is eredményes kiadói munka. 1978 márciusában, a Magyar és Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa együttes plenáris ülésén – amely Nicolae Ceaușescu jelenlétében zajlott – Domokos nem csupán mint a kiadó igazgatója, hanem egyúttal a Romániai Írók Szövetségének titkáráként vett részt. Az *Előrében* (1978. március 16-án) megjelent lepedőnyi közlemény, abban Domokos Géza bő hasábnyi terjedelemben olvasható hozzászólása igen tanulságos, politikusi-művelődéspolitikai taktikázásának megértése szempontjából. Mint minden felszólaló, természetesen ő is azzal kezd, hogy „pártunk elvei a nemzeti kérdésben helyesek és világosak.

Természetes, hogy a szocialista építés egyik vagy másik problémájában többféle konkrét megoldási módozat lehet. Előfordulhat egy adott pillanatban, hogy a gyakorlati megoldások nem felelnek meg teljes egészükben az elfogadott elveknek; nincs kizárva egyes hibák elkövetésének lehetősége sem”. Érdemben aztán az anyanyelv ápolásáról, frissen megőrzéséről, harmonikus fejlődéséről, illetve az iskola, a sajtó, a könyvek, a könyvkiadás ebben vállalt szerepéről beszél, arról, hogy „fel kell használni a szocialista államunk biztosította összes eszközöket” ennek érdekében. Nyilván a Kriterion pozícióit akarja erősíteni annak leszögezésével, hogy a könyvek – a sajtó, a rádió és a televízió nyelv művelő rovatai mellett – „szerves részét képezik a szocialista, hazafias nevelésnek”. És következik felszólalásának lényege („itt, a párt előtt, közöttünk, román, magyar és német kommunisták között” történő felvetésben): „Nem érezzük szükségét annak, hogy olyan tanácsokat és javaslatokat fogadjunk el, amelyeknek nincs forrásuk a mi valóságunkban, a mi életünkben. A közös történelem tanulságai sokatmondóak ebben a vonatkozásban, és mi nem akarjuk soha elfelejteni ezeket a tanulságokat!” (Erre még jön egy bizalombiztosító vallomás a párt és személyesen Ceaușescu irányában, a sikerekben való hit kifejezése.)

Az 1978. márciusi *Előreből* részlegesen idézett szöveget olvassuk most párhuzamban az *Igevár* két fejezetével, a cenzorokat, a „sajtóigazgatóság” dolgozóit – és főnökeit – megidéző hetedikkel, valamint „A feljelentők és piszkos kis szorgoskodásaik” címet kapott tizenkettedikkel. Mindkettőben inkább a nyolcvanas kiadói évek kellemetlenségeiről, szerkesztői-szerzői megpróbáltatásairól kapunk példákat és általános érvényű értékelést; az előző évtized az emlékező (D. G.) szerint még elviselhetőnek látszik. A „vörös plajbással vitézkedők”, azaz a könyvek hivatásos cenzorai tekintetében Domokos 2000-ben elnézőbb; le is írja: „a kommunista rendszert, a Ceaușescu-diktatúrát szemrebbenés nélkül kiszolgálók panoptikumának is megvoltak a belső drámái”. Illyés híres versére utalva, a „szem a láncban” igazsága alól természetesen magát sem vonja ki. A Kriteriont körbefogó gyűrű, a cenzorok, aparatschikok és még inkább

a feljelentők együtt jelentették a veszélyt, már a hetvenes évekbeli fenyegetettséget – ami (és ez a nagy szó!) akkor a Kriterion kiadványain még nem (vagy alig) látszott. Ehhez viszont olyan pódiumi megszólalásokra volt szükség, mint amilyet az idézett Domokos-szöveg példáz, és persze a jó kapcsolatrendszerre.

1978-ból több olyan esemény – és érvelési kísérlet – idézhető, amely lényegében közel visz nemcsak Domokos idézett pódiumi megszólalásához, hanem a romániai helyzet, helyzetünk, az egyre inkább a román nemzetiszocializmus, a fasisztoid megnyilatkozások megértéséhez, tiltakozó-védekező magatartásunk formáihoz. A Sepsiszentgyörgyön áprilisban megrendezett első nemzetiségi színházi kollokvium és a május közepi, Kolozsvárt, a román Nemzeti Színházban az Írószövetség szervezésében sorra került országos drámairodalmi tanácskozás engem is megszólított, belekeveredtem az események sűrűjébe. Emlékezetem szerint Domokos Géza egyiken sem volt jelen, legalábbis nem kapott szerepet bennük, a következmények azonban elérték hozzá. Az összekapcsolódott két történet dokumentumai (nagyobbrészt) megtalálhatók a *Függőhíd* című „közérzetkrónikámban” (Pécs–Bukarest, 1993). Szentgyörgyön vitaindítót tartottam magyar színházaink gondjairól, belefoglalva a közeget, amelyben intézményeink léteznek; és ebből nem tudtam kihagyni az országos fórumokon a nacionalista uszításban élen járó költő, a Ceaușescu-politikát legteljesebben kiszolgáló Adrian Păunescu bírálatát, kemény elmarasztalását. Ott helyben nem lett nyílt botrány a szokatlan fellépésből. Annyi történt, hogy „baráti” ebédre hívott meg a szálloda vendéglőjébe a Kovászna megyei (román nemzetiségű) propagandatitkár és a Szekuritáté csángó származású helyi főnöke, békítő hangnemben igyekeztek meggyőzni „túlzó” megnyilatkozásom időszertlenségéről. A botrány egy hónap múlva Kolozsvárt tört ki, az újabb, ezúttal drámairodalmi kollokvium első napján; a hivatalos bevezetők elhangzása és egy román író felszólalása után, még az összes hivatalos személyiség (bukaresti írószövetségi emberek és párttartományi elvtársak) jelenlétében újabb, ezúttal színpadról, kortárs román szerző (Mircea Micu) drámájában elhangzott uszi-

tást (Kossuth orgyilkosként szerepeltetését) tettem szóvá – természetesen jól körülbástyázva kritikámat mindenekelőtt a bukaresti drámaíró Marin Sorescu pozitív példájával. Döbrent csend fogadta felszólalásomat, hogy majd a délutáni folytatásban egy kolozsvári román kollégától, Teodor Mihadaştól megkapjam a választ: hogy jövök én hozzá, Kossuth Lajos és Horthy Miklós tisztelője, hogy megmondjam az ő (román színházi) házában, mit szabad és mit nem.

Minthogy a helyszínen mégsem kaptam kést a hátamba – a lincshangulatot valamennyien, itt jelen lévő magyar írók éreztük –, elkezdhettem levelezni becsületes védelmében, elsősorban az írószövetségi elnököt, George Macovescut szólítva meg leveleimben (Ceaşescu külügyminisztere is volt, ám mégis kultúrember). Az első levelet Macovescunak május 22-én írtam. Ehhez társuló, *Korunk*-fejléces papíron írt levelem megtalálható a Domokos-hagyatékban, május 27-ről:

Kedves Géza,

küldöm a Macovescunak írt levelem másolatát, bár talán már láttad. (Elküldtem Ghişének is.) Felháborító a cinizmus, hogy Micut küldték a könyvhétre. És ahogy a România literară a hozzászólásokat (főként a Mihadaştét) hozta – de maradt Macovescunál az „etichetare” – în doi [kettős megbélyegzés].

Néhány nap múlva küldöm a pesti akadémiai meghívás román fordítását Macovescunak, a másolatát Neked. Micu után talán én is mehetek Budapestre...

Baráti szeretettel

Kántor Lajos

Az útlevelet (az ajánlást hozzá) megkaptam, részt vehettem (előadással) a *Nyugat* évfordulójára rendezett tudományos szesszió. Megfordulhattam

Bukarestben is, az Írószövetség elnökénél, ő hívott fel magához, normális beszélgetés zajlott köztünk, ráadásul megdicsérte román nyelvtudomásomat. (Kényes helyzetben saját átlagom fölött teljesítettem.) Hat hónap elteltével, november 12-én megírtam harmadik levelemet is Macovescunak, nehezményezve, hogy ígérete ellenére nem kaptam lehetőséget román fórumon a védekezésre, Mihadaş aljas rágalmozása ellen. Hivatkoztam az ügyben romániai magyar írók egyértelműen mellettem álló véleményére, kettő közülük ráadásul az Írószövetség operatív vezetésének a tagja, Sütő András alelnöki, Domokos Géza titkári minőségben. De utaltam a két kollokviumhoz kapcsolódó budapesti interjúra is, az *Élet és Irodalom*ból (Zelei Miklóst bízta meg az ÉS szerkesztője a beszélgetés lefolytatásával). S még egy érdekesség: a Macovescunak küldött román nyelvű levél (a harmadik) nem csupán a Domokos-hagyatékban van meg. Egy másolat az én szekus megfigyelési dossziémat is gazdagítja. Sőt, ezen túlmenően, Constantin Ioana tábornok, Szekuritáté főinspektor 1978. október 25-i, majd 1979. február 6-i „nótájában” (összefoglaló jelentésében) részletesen leírja sepsiszentgyörgyi és kolozsvári viselt dolgaiamat (a kollokvium alkalmával), azt, hogy megtámadtam Adrian Păunescut és a drámaíró Mircea Micut, ráadásul pedig interjút adtam az *Élet és Irodalom*nak. És ezt az interjút háromszor is közvetítette a magyar Szabad Európa Rádió. Ami persze negatív hatást gyakorolt egyes magyar nemzetiségű értelmiségiek körében, és jelentősen hozzájárult a nacionalista érzelmek felszításához. (A második „feljegyzés” két névvel is konkretizálja negatív hatását; Nagy Géza egyetemi előadótanár – még a Református Kollégiumban volt magyartanárom – például arról beszélt, hogy ideje volna magasabb beosztásba kerülnöm, mert hátamra veszem a romániai magyar kisebbség sorsát.) A tábornok elvtárs szerint eljött az ideje, hogy a pártszervek elé hívjanak, figyelmeztessenek. (Ez még a szelídebb összefoglalók közé tartozik – több mint egy évtized hátra van e téren...)

És még egy szekus papír, 10 oldalon. (Az eredeti, magyar nyelvű telefonlehallgatási irat állítólag csak ötöt tett ki, a néhol nehezen kiolvasható román

fordításban lendületes írással megnövelték a terjedelmét.) A címben „GOGA” szerepel – Gáll Ernőt, a *Korunk* főszerkesztőjét mint megfigyeltet ezen a néven tartották számon –, melléje írták, hogy „Kantor Layos”, vagyis így került be az én dossziémba is. Minden adatot, számot a „címlapról” nem tudok megfejtetni, ám több mint biztos, hogy a szerkesztőségi telefonon keresztül értesültek arról, hogy mi történik bent, a főszerkesztői szobában 1976. október 1-jén (? – merthogy látható egy október 4-i dátum is ugyanott). Valószínűleg egy nagyon korai előcenzúra megjegyzéseit tárgyalják (tárgyaljuk) meg a szerkesztők (furcsa, ám reálisnak tűnik a leírás, hogy a decemberi, ünnepi – de még nem Ceaușescu-fénykép megjelentetésével kötelező – szám cenzúra utáni alakulásáról volt szó). Suttogva beszélnek. A beszámoló szerint – ugyanis a román szövegben már kommentárok is olvashatók – R. (Rácz Győző, a főszerkesztő-helyettes) meglepetésére én nem dühösen veszem tudomásul, hogy kidobták a cikkemet, noha megjegyzem, hogy a „Ban-Bank” [Bánk bán] klasszikus dráma.

Miért tartozik ide a sok besúgóí, lehallgatási stb. fel- (le)jegyzés közül éppen ez az október eleji? Mert kiemelt helyet kap benne Domokos Géza érkezése, akit R. és Kantor nagyon melegen üdvözl. („Sosește GEZA – primit f. călduros de...”.) A „GEZA” fölé utólag írták oda a „Domokos”-t, de az a szövegben eredetileg is látható, hogy mi ketten, azaz hárman „mindjárt más irodákba megyünk át”. Most már csak a Domokoshoz kapcsolódó részekből idézek. Én beszámolok Gézának, hogy a Paulovics-kiállítást (bizonyára a Bánffy-palotában, teszem hozzá a román szöveghez, utólag) nem engedik magyarul is megnyitni. (Ebbe a beszélgetésbe kapcsolódik be az időközben hozzám érkezett „Bela baci” – nyilván Gy. Szabó Béla, a grafikus, a maga tapasztalataival.) „Geza” mindenféléről beszél aztán Ráczcal, a Kritérionnál készülő kötetéről, majd „rettenetesen suttogva” az NSZK-ban vagy két hete megjelent cikksorozatról, amely Románia gazdasági problémáit tárgyalja, valamit pedig a magyar kisebbségről és arról, hogy Bukarestben találkozott D. R.-vel – D. R. Popescuval –, aki panaszkodott színdarabja gyenge fogadtatása miatt. Domokos Géza közlései

továbbra is erősen érdeklik a lehallgatót: két héttel korábbi csíkszeredai látogatására épp csak utalás történik, arról viszont részletes beszámolót kapunk, hogy a bukaresti zsinagógában, a zsidó halottak napján Méliusz verseiből szavaltak, és hogy Rosen rabbinak kitűnő kapcsolatai vannak a „fentiekkal”. Domokos és Rácز folyamatosan beszélgetve távozik a szerkesztőségből, utóbbi a saját kocsi-ján viszi el Domokost, aki egyenesen a reptérről érkezett a *Korunk*hoz.

A Kriterion és a *Korunk* intézményi kapcsolatai tulajdonképpen a nyolcvanas évek legelején válnak bizonyíthatóvá, a ránk irányuló megkülönböztetett figyelem azonban – mint az idézett dokumentum is jelzi – jóval korábbi. (A pódiumokról elhangzó szövegeknél sokkal többet mondanak a mögöttük, a kulisszák mögött történetek. Ezek megismerésében segíthetnek a Szekuritáté ma már nem „szigorúan titkos” iratai.)

1980-ban tízéves lett a Kriterion. És a *Korunk* ennek az évnék az elején duplaszámot jelentetett meg, „Ifjúság, jövő, távlatok” témakörben. A január–februári *Korunk*-szám középpontjában egy kerekasztal-beszélgetés áll, Gáll Ernő főszerkesztői bevezetőjével; a vitában idősebb és fiatalabb, az irodalmi közéletben számottevő szereplők szólaltak meg, mint például Balogh Edgár, Tóth Sándor, Szász János, Szőcs István vagy Cs. Gyimesi Éva, Molnár Gusztáv, Egyed Péter, Balla Zsófia. A költő Balla Zsófia ilyeneket kérdezett: „Miért kell társadalmi-társadalompolitikai okokból metanyelvet használni? Miért utasítja el egy idősebb nemzedék az új nemzedék nyelvét? [...] Miért gyanús az, aki meghalad? Miért lehet visszaélni a metanyelvvel? Miért nem bontható le a sajtó nyilvánossága előtt a kettő különbsége, a tudományos igényű nyelv és azé, ami tényleg halandzsának minősülhet? Miért csak egy ilyen beszélgetésben? Más kérdés: miért defenzív az értelmiség?”

Itt szólalt meg a teremben addig hallgató Domokos Géza: „Az lenne jó, ha akadna közülünk valaki, aki megválaszolná Balla Zsófia kérdéseit.” Rácз Győző szerint ehhez még két óra kellene, Szász szerint tíz év. Gáll Ernő a folyta-

tásra tette le voksát, kijelentve, hogy megérné az időráfordítás. És következze innen egy hosszú okfejtés, a *Korunkból*. („A többszólamúságnak legyen felelős emberi hangja” alfejezetcímet Aradi József adta, a szerkesztés során.)

Domokos Géza: *Nem hiszem, hogy idő kérdése, és kétlem, hogy valaki megválaszolhatná. De ha meg is válaszolná, túl öreg vagyok ahhoz, hogy higgyek a romantikus közhelyben, miszerint ha egy igazságot egyszer kimondtak, már győzött is. Mint a gyakorlat embere, engem azok az igazságok érdekelnek, melyek cselekvéshez segítenek. Valaminek az elindításához és sikeres, de legalább félsikeres befejezéséhez. Elnézést kérek, ha felszólalásom elüti eddigi beszélgetésünk jobbára elméleti jellegétől. Meglepett, hogy többen is vonakodtak kimondani vagy próbálták elsimítani a nemzedéki ellentétek problémáját. Persze hogy van ilyen. Már utaltak rá, hogy megvan a biológiai magyarázata, de ami még ennél is lényegesebb: a társadalmi élmények különbözőségéből, az önmegvalósítási esélyek másságából fakadó közérzeti oka. Miben látom én a dolog bonyolultságát?*

Elsősorban abban, hogy nemzetiségi intézményeink – egy-két kivétellel – befagytak. Nem járja át őket a fiatalítás friss levegője. Egyed Péter utalt rá – s én alátámasztom állítását –, hogy mennyivel jobb a helyzet a román szellemi életben. Húsz éve dolgozom a Scînteia-bázisban. Tanítva lebettem sok új szerkesztőség megszületésének, a meglévők szakadatlan módosulásának-változásának, újságíró-generációk, kis- és nagyelemek menésének, jövésének, előre- vagy hátrálásának. Csak a mi lapjainknál nemigen változott a helyzet. A román kollégák elmennek egyetemi tanárnak, állami vagy pártfunkcionáriusnak, diplomatának, miniszternek. Vagy lebuknak. Nemzetiségi ember nem egykönnyen bukik le...

Gáll Ernő: *De akkor alaposan!*

Domokos Géza: *De akkor nagyon! Ha tíz esztendővel ezelőtt a tévé magyar szerkesztőségének, A Hétnek és a Kritériumnak a létrehozásakor valóságos munkabélyi boomról beszélgettünk Bukarestben, ma úgyszólván „táblás ház” van mindenütt.*

Minden hely foglalt. A vidéken megjelenő művelődési lapoknál az utóbbi évtizedben csak elhalálozás, elegáns vagy kevésbé elegáns lelépés, nyugdíjazás után ürült hely. Ha kimutatás készülne nemzetiiségi intézményeink vezetőinek funkcióban eltöltött éveiről s a munkaközösségek átlagéletkoráról, nagyon elcsodálkoznánk... Hogy Egyed Péter például ott van, ahol van, s nem lehet neki itt Kolozsváron a képzettségének és tebetségének megfelelő munkabélyet biztosítani – szimpomatikus jelenség. Mindez kibat most induló irodalmáraink, fiatal kutatóink közérzetére és a munkakedvére. Az új intézményi munkabélyek teremtése döntő problémája szellemi életünknek. Meg kell találnunk a módját annak, hogy ezt kellő súllyal elmondhassuk, és a jelenlegi helyzeten változtatni lehessen.

Gondoljuk csak el: amikor Szabó Dezső közzé akarta tenni mondanóját – most ne minősítsük ezt a mondanót –, kiadta saját költségén a Füzeteit; Bródy Sándor megjelentette a Fehér könyveket; Németh László a harmincas években a Tanút. Erdélyben, ahogy az első világháború utáni új írónemzedék jelentkezett, kezdetét vette az Erdélyi Fiatalok mozgalma, és napvilágot látott a Tizenegyek antológiája. Megérttem, hogy a mostani fiatalok kétségbe vannak esve; úgy érzik, egy csomó mindent, fontosat, lényegeset nem tudnak elmondani, közölni. Félnek, hogy mire odajutnak, hogy elmondhassák – bábáskodás nélkül mondhassák el! –, már nem lesz érdekes, s mások lesznek ők maguk is. Azt szeretnék, hogy ami most van bennük, az jelenbessen meg, saját szerkesztői koncepcióban. Nem áltatom magam, tudom: jelen pillanatban új lap vagy folyóirat létrehozása irreális óhaj. Megoldást az ifjúsági mellékletek kiadásában látok. De ne mi, a „művelődési batalom” mostani gyakorló szerkesszük vagy „irányítsuk” azokat, hanem ők, szocialista társadalmunk fiatal alkotó erői, a jövő letéteményesei. Akik közlésre vágnak, s azt szeretnék, hogy a bizalom légkörében irodalompolitikát, kultúrpolitikát csináljanak. Nem az a probléma, hogy a melléklet külön jelenik-e meg, vagy bekerül a laptestbe. A lényeg szerintem: ki szerkeszti. Erre kellene megoldást találnunk, s az Utunk, a Korunk – az Igaz Szó, az Ifjómunkás, az Igazság tapasztalatát is figyelembe véve – sokat tehetne e tekintetben. Szóba

került az Echinox, s azonnal elhangzott az ellenérv: milyen nyilvánossága van az Echinoxnak? Ami igaz is.

Sejtem, hogy Molnár Gusztáv mit szeretne megtudni abból az időszakból, melynek a kutatását javasolja. Biztosan sok a ma is érvényes tanulsága annak a kornak. Mégis, a folytonosság újrakötését elsősorban a jövőböz igazítanám. A ten-nivalókhoz. Vegyük például kultúránk, irodalmunk kapcsolatát a munkássztylyal – a korszerű marxizmus ideszámítja a mérnököket, technikusokat is –, amely számban és társadalmi szerep tekintetében rohamosan növekszik. Nem lebetiünk elégedettek a jelenlegi helyzettel. Aligha volt idő, amikor a magát elkötelezettnek valló művészi alkotás, kulturális intézményeink rendszere ammyira laza kapcsolatban állt volna a romániai magyar munkással, mint ma. Tudom, hogy ez súlyos kijelentés, de állítom: így van! Gondolok a munkásemberre mint az irodalom és művészi alkotás alanyára, de az is gondom, hogy mi foglalkoztatja őt. Hogyan viszonyul nemzetiségéhez, anyanyelvéhez? Hogyan vélekedik rólunk, művelődési munkánkról? Az a benyomásom, hogy a televízió, s részben a színházakon kívül, semmilyen más formában – beleértve a könyvkiadást is – nem találkozik rendszeresen, nincs eszméltető kölcsönviszonyban nemzetiségi kultúrájával. Tisztában vagyok vele, sok ága-boga van a kérdésnek. Egyik s talán nem is legkisebb, a mi tehetetlenségünk és képzelőerő-biányunk. És ne haragudjon meg senki rám, ha kimondom: ifjú költőinket és prózaíróinkat – tisztelet a kivételnek – mintha nem is foglalkoztatná a kérdés. Amiről írnak, és főleg abogyan írnak, nem sok jót ígér ez irányban. Nem szeretném, ha félreértenének: jó, hogy van neoavantgárd, ezoterikus költészetünk és a magunkfajta bonyolult vagy álbonyolult emberek „belső történéseire” figyelő prózánk. Van immáron metanyelvünk is. De ha csak ez lenne – pedig a tendencia ilyen irányú –, az sem lenne jó.

Aztán itt vannak az iskolák. Olvastam A Hét évkönyvében a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium igazgatójának a tanulmányát. Megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy az 1977–1978-as tanév több mint 180 000 főiskolai hallgatójából 7497 a magyar nemzetiségű diák. Ha jól számoltam, 4,15 százalék. Megdöbbe-

néssel, mondom, mert az arány, az ország magyar összlakosságát (7,9 százalék) figyelembe véve, szembeszökően alacsony. De ennyi nem elég. Mint ahogy a sérelmes duzzogással sem megyünk semmire. Meg kell vizsgálni a jelenség okait. Biztos vagyok benne, hogy az ismert vagy feltételezett okokon kívül szó van itt tanulóink hiányos felkészültségéről, nem kielégítő román nyelvtudásáról, számos középiskolánk gyenge színvonaláról is. Amiért, már megbocsásson a világ, mi is felelősek vagyunk.

Ezzel összefüggésben, érintem csupán a sokszor emlegetett szakmaiság problémáját. Az elmúlt évtizedben sok értekezletet tartott a Kriterion különböző szakterületek embereivel, könyveink olvasóival. Ott világosan megfogalmazódott, hogy mire vár az illető tudományos diszciplína, mit kér a közönség. Kiderült, hogy kevés olyan szakírónk van, aki a sürgetett munkákat jól, korszerűen, a magyar szaknyelv mai színvonalán meg tudja írni. És ami még meggondolkoztatóbb, alig akad közöttük fiatal, vagyis 30–40 éves szakember. Hol a hiba? Legalább mérjük fel a helyzetet, keressük meg a magyarázatát. Csak a tény konstatálásával, „bonfibiórúval” e téren sem jutunk messzire.

Vagy: ki tudná megmondani: milyen fiatal értelmiségünk idegennyelv-tudása?

Íme, csak néhány kérdés, amit nemzetiségünk jövője szempontjából égetően fontosnak tartok.

Ha mindezt és szellemi életünk sok más dolgát-baját végiggondoljuk, feltétlenül el kell jutnunk a Gáll Ernő bevezetőjében említett minőségi igényhez. Közbevetőleg: nem tudom, miért ne lehetne az emberi, állampolgári, nemzetiségi méltóságnak is minősége? Rá kell jönnünk az itt is megfogalmazott korparancsra, arra tudniillik, hogy nekiünk, nemzedékek és szakmák képviselőinek – az olykor elkerülhetetlen összeütközéseken túl – kommunikálnunk kell egymással. Ha nem is egész nemzetiségi közösségünkkel – már csak azért sem, mert egy csomó dolog, amiről itt vita folyt, nem is érdekli az egész közösséget –, de legalább azokkal, akik akár az anyagi, akár a szellemi javak létrehozásánál nemzetiségünket képviselik, gondjait megfogalmazzák, művelődési és erkölcsi gyarapodásán munkálkodnak.

Befejezésül fiatal esszéíróink és a Kritérium kapcsolatáról. Annak idején örültünk, hogy kiadhattuk a Szövegek és körülmények című gyűjteményt. Tudtuk és nyilvánosan is megfogalmaztuk, hogy vele valami új kezdődik kultúránkban. Az öt szerző közül azóta négy saját kötettel jelentkezett a Forrás-sorozatban. Bizalommal várjuk a további szövegeket, és reméljük, meglesznek hozzá a körülmények is. Egy kikötéssel élünk csupán, hogy ezeknek a szövegeknek szocialista és nemzetiességi valóságunkban gyökerező célja is legyen. És arra is gondoljanak a kéziratok szerzői – s az eljövendő mellékletek szerkesztői! –, hogy többszólamúságuknak meglegyen az igazi, a felelős emberi hangja. És legyenek annak meghallói. Enélkül értelmetlenné válik minden. Meddővé silányul a legragyogóbb tehetőség, zsákutcába kerül a legtisztább szándék is.

Nos, a Kritérium-igazgató, a művelődéspolitikus, a politikus Domokos Géza igazi stratégaként mutatkozott meg itt, bízva abban, hogy Romániában a magyarság számára van jövő. (Egyébként a *Korunk*-szám egésze ezt sugallta, múltat-jelent faggató igényes szövegek egész sorával.) Ebből a hitből, meggyőződésből született az a kezdeményezés is, ugyancsak 1980-ban, hogy a Gyergyószárhegyen már bejáratott nyári képzőművészeti (és népművészeket is összegyűjtő) táborozás mintájára, helyszínére hívjuk össze a romániai magyar írókat, beszéljük meg közös dolgainkat. Az *Igevárban* Domokos Géza úgy emlékezik vissza, hogy a szárhegyi Kritérium Írótábor ötletét egy velem folytatott kolozsvári beszélgetés adta. „Mindkettőnk az az óhaj vezérelt, hogy találjunk módot egy írótsadalmunk atomizálása elleni fellépésre. A marosvécsi találkozó mintájára próbáljuk meg íróink közösségbe szervezését, a szakmai szolidaritás igényének a felébresztését, a nemzedékek közötti közvetlen ismeretség és egyenlő párbeszéd kultiválását. [...] És a Kántor Lajossal történt beszélgetés után fokozatosan megkezdődött az első írói táborozás előkészítése. Kántor és Zöld Lajos között megegyezés született: a rendezvényre a gyergyószárhegyi alkotótáborban, vagyis a volt Ferenc-rendi kolostorban kerül sor, még a képzőművészek szokásos nyári táborozása előtt, tehát legkésőbb június közepén.”

(A kipontozott mondatokban Domokos Géza leírja, hogy őt ez a gondolat már régtől foglalkoztatta, egy marosvécsi kiruccanásától kezdve.)

Az én emlékezetem és a Domokos Géza könyvében olvasható kezdet tekintetében csak annyi az eltérés, hogy először Zöld Lajossal beszélgetve vettem föl, miért nem rendezünk az íróknak is ilyen (jó!) táborozásokat; és mindjárt egyetértettünk abban – és ebben Zöld Lajos, Domokos egykori riportere az *Ifjúmunkás*nál volt az ötletadó –, hogy egy ilyen tervet megvalósítani Domokos Gézával lehet. Ami tökéletesen be is igazolódott. Az igevári múltidézés szerint: „Én kijártam az Írószövetségnél, hogy az Irodalmi Alap állja az írók utazásának és étkeztetésének a kiadásait. Közöltem ugyanakkor Walter Józseffel, a bukaresti KISZ központban is megfordult, könyvszerető, értelmes embernek ismert megyei propagandatitkárral, hogy mire készülünk, kértem, támogassák elképzelésünket.” A személyes kapcsolatokon, Domokos ismert tárgyalóképeségén túl kellett még egy csavar a hivatalosságok felé – amelyet aztán a résztvevők számára bronzbá öntött „kapcsos könyv” (Dóczy Andrásnak „Joannes Kajoni” arcmásával és a szárhegyi kolostor meg a kastély reneszánsz motívumaival megformált plasztikája) őrzött meg: románul és magyarul úgy tüntették fel, hogy Lăzarea, azaz Szárhegy a „Román–magyar és magyar–román fordítói napok”-nak ad otthont. A bronzlapok közé behelyezett papírlapokra már rá lehetett nyomtatni: „Tabăra de creație Lăzarea”, illetve „Szarhegyi alkotótábor”. A bronzkönyv hátsó borítóján kikaparhatatlanul megtaláljuk a résztvevők névsorát, pontosabban a harminchét meghívott nevét, magyarokét, románokét (mert néhányan – így Sütő András, Szász János, a Domokos által vitaindítónak felkért Szőcs István – nem érkeztek meg).

Az 1980-as gyergyószárhegyi Kriterion-tábor fontosnak mutatkozott az erdélyi magyar irodalom intézményrendszerének további normalizálódásában, a keretek bővítésének tervezésében. Ennek megfelelően reagáltak a nacionalizmusukat egyre kevésbé titkoló román hivatalosságok, a titkosszolgálatok és

a felső pártszervek. Irodalom és politika összekapcsolódásának történetében a szárhegyi táborszervezés olyan tanulságos mozzanat, amelyet érdemes végigkövetniünk.

Ami a gyergyószárhegyi Kriterion-táborban három nap alatt elhangzott (továbbra is a június 4–7. a hiteles dátum és nem *A Hétben* szerepeltetett, majd Zöld Lajos által 28 év múltán átvett jelzés, a 7–10.), az a következő hetekben-hónapokban a lapokban megjelent (a román–magyar, magyar–román fordítói rész *A Hétben*, még júniusban, a harmadik napi szövegek a *Korunk* 1980. szeptemberi számában) – ezt reprodukálja a Polis Könyvkiadó, Dávid Gyula és Zöld Lajos szerkesztésében (2008-ban, együttműködésben a gyergyószárhegyi Kulturális és Művészeti Alkotóközponttal). A *Szekértábor a Szármány hegynén* – az 1980-as úttörés jegyzőkönyveit, dokumentumait, a visszaemlékezéseket megtoldva az 1990-es és 2000-es folytatással – hozzáférhető tájékoztatást ad az utókor olvasónak. A részletekbe ne menjünk bele, ám a Domokos-pályakép szempontjából elengedhetetlen kiemelni néhány passzust, főként D. G. zárszavából. Az *Igevárban* ezt ő nem tette meg, inkább a mi hozzászólásainkra (Ágoston Vilmoséra, Bodor Páléra, Molnár Gusztávára, az enyémre, Beke Györgyére és Kányádiéra) utalt, idézett belőlük, jelezve, hogy mi váltotta ki az illetékes-illetéktelenek felháborodását. De hát ő sem fogalmazott nagyon szelíden a helyzet és a hangulat összefoglalásakor. Így kezdte: „Most, hogy véget ért az első szárhegyi Kriterion-írotábor, megpróbálok én is őszinte lenni, ahogyan Ti is azok voltatok. Köszönöm, hogy elfogadtátok a meghívást. Ezt azért mondom, mert elég sokan visszamondták, némelyek fontos okból maradtak távol, de van, akinek kényelmesebb volt otthon maradnia. Nem tudom, hogyan vélekedtek magáról a vitáról, mennyi a reális az itt született javaslatokban, mit nyertünk a három nap tanácskozásaiából. De az biztos, hogy ha nem is vagyunk mindenben elégedettek, leraktuk az alapját egy új vitafórumnak, ahol nyugodtan gondolkozhatunk, civilizáltan beszélgethetünk közös dolgainkról.” Ez a vitafórum pedig nem csupán az irodalomról szólt. „Újból beigazolódt, hogy a romániai

magyar irodalompolitika – akár akarjuk, akár nem – nemzetiségi politika is egyben. Van író, akinek ez a sajátosság megfelel, van, aki szűknek érzi, szeretné, ha az alkotás birodalma tágasabb lenne. [...] Hitem szerint konkrét társadalmi, nemzetiségi viszonyainkat tekintve a határ nem olyan éles.”

Fontos, amit Domokos irodalom és közönség viszonyáról, az olvasókról Szárhegyen elmond: „Eleinte mi a Kritérionnál azon fáradoztunk, hogy olvasókat, könyvvásárlókat toborozzunk. És most, hogy bekövetkezett az olvasók számának impozáns növekedése, állandóan magyarázkodnunk kell a könyvhiány miatt. Ebből következik, hogy megváltozott a Kritérion-rendezvények funkciója is. Most már tulajdonképpen nem is könyvpropagandáról van szó, hanem író és olvasó közvetlen dialógusáról, ami van úgy, hogy szinte nemzetiségi rítussá válik.” A záróbeszéd kitér a vitában felmerült önkonzerválásra, a „változva megmaradás programjára”. Ezen az egymás iránti felelősséget és „az önmagunk értéke iránti kötelezettséget” egyaránt érti. „Ellentmondásoktól, veszedelmektől terhes időket élünk, és rendszerint csak akkor ébredünk tudatára szerepünknek, amikor valamiért – s itt most csak szubjektív okokra utalok – cselekedeteinknek, életmódunknak visszavonhatatlan következményei mutatkoznak. Ok a tehetség vagy egyenesen az élet pusztítására volt mindig. De ha most körülöttünk sűrűbb is a levegő, vigyázzunk, dolgozzunk, tegyük, mit tennünk kell, az elődeink által olyan jól megértett önfegyelem jegyében.” Az utolsó, a tábor résztvevőitől való búcsúmondatokban a jövő évi Kritérion-tábor várható programjáról beszélt, arról, hogy a román–magyar kapcsolatok újabb vetületei mellett több időt kellene szentelni a romániai magyar irodalom, az alkotómunka, a nemzetiségi önismeret kérdéseinek. (Már előbb is szóvá tettem, hogy „meg kell próbálnunk ráhangolni a közönség készülékét a többféle nyitott problematikára, modernebb esztétikai értékek befogadására is”).

Hát nem lett jövő évi Kritérion-tábor. Ugyan még 1981 szeptemberében is reménykedtünk benne, legalábbis erre enged következtetni a csíkszeredai na-

pilapban, a *Hargitában* szeptember 27-én megjelent interjú, amelyben Bálint András, az ifjú újságíró a *Vallani és vállalni* című Kriterion-kötet megjelenése alkalmából kérdez engem, a beszélgetés végén feltéve a kérdést: „Úgy tudom, készülődtek Szárhegyre?” Válaszom (indokolatlanul) magabiztos: „Igen, az irodalomtörténet és az irodalomkritika kérdései kerülnek napirendre a szárhegyi találkozón. Jelen lesznek szépírók is, akiktől nem idegen ez a terület.” Nos, az engedélyt megadni, illetve a tiltást kimondani hivatottaktól volt már nagyon idegen az újabb Kriterion-tábor lehetősége.

A *Korunk* 1980. szeptemberi számának megjelenése után elszabadult a pokol. A tanácskozás harmadik napjának hozzászólásait közölni eleve bűnnek bizonyult, ezt tetőzte a dokumentumközlés elé írt főlaptesti publicisztika: *Szárhegy: jelképből fórum*. Utolsó bekezdésébe ezek a mondatok kerültek: „A szárhegyi első Kriterion-tábor tanulságai sokrétűek és folyamatosak – mint amilyen az életünk, mint amilyenek közös és sajátos gondjaink. Más helyett senki sem cselekedhet – mint ahogy más helyett gondolkozni sem tudunk. A racionalizmus és irracionalizmus, amelyről Domokos Géza annyi belső szenvedéllyel és meggyőző erővel beszélt, mindenütt megütözik. Mi sem vállalhatunk mást, mint hogy a racionalizmus oldalán tesszük továbbra is a magunk dolgát. Szárhegy szellemében – és a legjobb *Korunk*-hagyományok szellemében.” (A hetekig tartó pártkivizsgálás során feltette Koppándi Sándor központi bizottsági aktivista a kérdést: mi az, hogy Szárhegy szelleme? Egy szellem létezik: a pártos szellem.)

Az *Igevárban* Domokos részletesen kitér a szárhegyi táborozásunkat, a szövegek közlését követő boszorkányüldözésre. Mert hát ez nem hetekig, hanem évekig tartott, visszatérően jelen volt a Kriteriont és a *Korunkot* érintő hivatalos iratokban, belső jelentésekben és feljelentésekben. D. G. idéz egy 1983. október 27-i beadványából, amely a szárhegyi találkozóra és a *Korunk*-beli közlésre is visszatér, ezekkel az információkkal: „Megtudtam Suzana Gâdea

elvtársnőtől, a Szocialista Kultúra és Nevelés Tanácsának elnökétől – aki magyarázatot kért a Gyergyószárhegyen történekről –, hogy az RKP szervezési osztálya kérte a tanácsot és az Oktatásiügyi Minisztériumot: elemezze részletbe menően a *Korunk*-összeállítás súlyos kijelentéseit és elhibázott ideológiai és politikai tételeit, és javasoljanak egészen a munkaszerződés felbontásáig terjedő szankciókat azok részére, akik lehetővé tették a szövegek közreadását.”

Domokos Géza a Kriterion élén nem hagyta abba a harcot. Az *Igevár* tizenharmadik fejezetében, még mindig a szárhegyi Kriterion-tábor ügyéhez fűzve, közöl néhány sort a Dumitru Popescu főfőpártembert megszólító beadványából, amelyben aggodalmát fejezi ki a vizsgálat túlméretezettsége, a nagyszámú apparátus mozgósítása, a túllicitalás miatt; ez „emlékeztetni kezd a letűnt időkre”. Domokos Géza alighanem jól számított, amikor bekalkulálta „Popescu Dumnezeu” (Popescu, az Atyaisten) hiúságát. („Meg voltam győződve: nem veszi jó néven, hogy a KB szervezési osztálya beleszól az ő hatáskörébe tartozó ügyekbe.”) A Kriterion tekintetében „a kedélyek megnyugodni látszottak” – olvassuk az *Igevár*-ban. Közvetlenül mellette pedig a korra igen jellemző Domokos-feljegyzést (*Sírfelirat* címet adta e soroknak), amely pontosan rögzíti, hogyan zárult le az 1981-re tervezett második Kriterion-tábor dolga: „1981. szeptember 30-án Suzana Gâdea, D. R. Popescunak, az Írószövetség elnökének jelenlétében hozta tudomásomra: Tekintettel arra, ami tavaly történt Gyergyószárhegyen, a hideg kásába is belefű (acum suflu și în iaurt¹). Vagyis: mivel a Hargita megyei rendezvényt nem hagyta jóvá sem az Írószövetség elnöksége, sem a Művelődési Tanács; figyelembe véve, hogy nem kívánatos elszigetelten megbeszélni az irodalomkritika problémáit, hanem csak együtt, más nemzetiségbeli irodalmárokkal; s nem utolsósorban abból kiindulva, hogy lemaradás észlelhető az őszi munkában, vagyis minden erőt a terménybetakarításra

¹ Domokos Géza szó szerinti fordítása helyett magyarul: Akinek a száját a forró kása megégette, az az aludttejet is megfűjja.

kell összpontosítani, a *Gyergyószárhegyre tervezett írói megbeszélést nem hagyják jóvá.*” (Hogy az őszi terménybetakarítás mellett, pontosabban már jóval előtte melyek voltak az igazi okok a Kriterion-tábor kiiktatásában, azt Dávid Gyulának a *Székegyföld* számára újabban megírt [D. Gy.-től kéziratban megkapott] tanulmánya teszi egyértelművé. *Szárhegy – más szemszögől:* nos, ez a szemszög a Szekuritátéé volt, a román titkosszolgálatot „szakmailag” tájékoztató Vasilescu ügynöke, azaz Varró Jánosé, aki fedőnév alatt, majd saját nevével is vállalva kijelenti, hogy „a találkozó jól kitalált kísérlete azoknak, akik ma a romániai magyar irodalom élén állnak, arra nézve, hogy – a fordítások és a baráti találkozások ürügyén – létrehozzanak és állandóvá tegyenek egy olyan, nem hivatalos, formális vezetőség és formális program nélküli kulturális fórumot, amely épp azáltal veszélyes, hogy ellenőrizhetetlen, viszont hatást gyakorolhat az írókra és a magyar olvasók tömegeire, mint ahogy az a gróf Bánffy Miklós és báró Kemény János által létrehozott Erdélyi Helikon esetében történt”. Dávid Gyula ezeket a mondatokat egy 1980. október 31-i feljegyzésből másolja át, amely Aron Bodea tábornok aláírását őrzi. De már egy évvel korábbról származó dokumentumra is hivatkozik Dávid; az 1979. október 26-án – tehát jóval a szárhegyi találkozó előtt – iktatott „notá” egy ügynöki jelentés alapján nem csupán összekapcsolja a tervezett román és magyar műfordítói tanácskozást a két világháború közötti Helikon-találkozókkal, hanem figyelmeztet is, hogy utóbbiak „jellege elszigetelődő volt, magyar sovíniszta alapon”).

A román nacionalizmus magyarellenes támadásai a nyolcvanas évek elején egyre nyilvánvalóbbak, egyre veszélyesebbek lesznek – azokkal szemben is, akik még „pozícióban” vannak. Domokos Géza közéjük tartozik. Vajon meddig?

A kolozsvári Szabédi-házban őrzött Domokos-hagyatékban található a Francisc Păcurariu 1982. március 20-i tiltakozó-feljelentő levele (öt gépiratos oldalon), amely az Írószövetség elnökét, D. R. Popescut szólítja meg – az alelnök Domokos Géza „állampolgár” románellenes, pártellenes magatartását bé-

lyegezve meg. Păcurariu egy-két barátja tájékoztatása alapján szerez tudomást az írószövetségi bíró március 5-i gyűlésén elhangzottakról, „a dogmatikus szélsőségek kloákáját” és „egy idegen hatalom iránti szolgálattelküiséget” képviselő szövegek és könyvek szerzőinek kirohanásairól. Păcurariu ezt így, általánosságban jegyzi meg levele elején, hogy a továbbiakban aztán a költő Dan Deșliura konkretizálja a minősítést, de mindjárt hozzákapcsolja Domokos Géza nevét, ő lesz a támadás fő célpontja. Domokos állítólag azokról a „soviniszta diverziókról” szólt (a bíróiülésen), amelyek az Írószövetség folyóirataiban jelentek meg, és megnevezte F. P. *Umanism românesc* című cikkét a *România literară* 1982. február 4-i számából. A levélíró azt állítja, hogy Domokos Géza, az Írószövetség alelnöke romániai válságról beszélt, és azokat az alapelveket támadta meg, amelyeket Nicolae Ceaușescu elvtárs fejtett ki születésnapi beszédében; Domokos tulajdonképpen a világ különböző részein élő magyar irredenta, revizionista csoportok támadásait ismételte meg. És a jelen lévő vezetőségi tagok szótlanként hallgatták D. G. vádjait, a résztvevők közül egyedül Ion Lăncrănjan elvtárs mert megszólalni Domokossal, Dan Deșliuval és az irodalomtörténész Ileana Vranceával szemben. Păcurariu a maga több mint négy évtizedes publicisztikai és irodalmi munkásságára, párt- és államapparátusbeli érdemeire hivatkozva ad hangot felháborodásának, hogy hová jutott az Írószövetség, és kéri az ügy kivizsgálását. Az utolsó mondatban ez olvasható: levelének másolatát természetesen elküldi „a kompetens szerveknek”.

Április 13-án, a kovásznai szívkórházban eltöltött három hét után hazatérve Bukarestbe, Domokos Géza az Írószövetség elnökének címezi válaszát. A vezetőség előtt természetesen kész szembenézni Păcurariu hamis és rendkívül súlyos vádjával, válaszol az állampolgári becsületét, a hazához való hűségét ért támadásokra – ami egy olyan ember részéről érte, aki nem először igyekszik őt befeketíteni, olyan szavakat adva szájába, amelyeket soha ki nem ejtett. Păcurariu például azt állítja, hogy Domokos 1977-ben az Írók Országos Konferenciáján „korrupt burzsoáknak” nevezte az 1940-ben a horthysta csapa-

tok által elfoglalt területekről menekült románokat; a buta és aljas rágalommal szemben D. G. mellékeli akkori felszólalásának szövegét. És bízik az elnök, a büiröbeli kollégák objektivitásában, elvszerűségében.

Ki volt ez a Tekén szüiletett, a kolozsvári orvosi egyetemen tanult, 1947-ben diplomáciai szolgálatba állt (Budapesttől Argentínáig sok román követségen dolgozott) Francisc Păcurariu? Hasznos volna életútját, düihös magyarellenességének alakulását végigkövetni. Ehelyett tallózzunk a Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000* című kötetből, elsőként a Függelékbe került, bukaresti nagyköveti (Biczó György készítette) feljegyzésből, amely a román televízióban 1978. május 19-én közvetített kerekasztal-konferenciáról számol be. A tévéadás (*A nemzetközi kérdés – történelmi aspektusok és a jelenkori valóság*) többek közt a bécsi döntésről, „a Horthy-fasiszták romániai [!] atrocitásairól”, tízezrek elhurcolásáról, munkatáborokról szölt. „Francisc Păcurariu íróra jutott az a szerep, hogy a nyugati jobboldali reakció és Illyés Gyula magatartását összekapcsolja. Elmondta, hogy amikor az USA-ban tájékoztatást adtak a romániai nemzetiségek helyzetéről, négy-öt fizetett fiatal provokátor kérdéseivel megzavarta a találkozót, és ezek Illyés Gyula cikkeire hivatkoztak. Mint mondotta, ezek a fasiszta körök rádió- és tv-adókkal, sajtóval és sok pénzzel rendelkeznek, melynek nagy részét Magyarországról történt elmenekülésük alkalmával mentettek át. Beszölt arról is, hogy Horthyék észak-erdélyi bevonulását a magyar lakosság egy része is felháborodással fogadta.” (Ez a Biczó-levéel azért került be a Gáll Ernő levelezését összegyűjtő kötetbe, mert G. E.-ről is szó van a feljegyzésben: „Gáll Ernő, akit láthatóan zavart a szereplés, a Korunk RKP általi irányításáról beszölt, s aláhúzta, hogy a folyóirat az alkotó marxizmust szölgálta és szölgálja.”)

Gáll Ernőt fiatalkori kapcsolat, barátság fűzte Păcurariuhoz, ez pedig hosszú levelezésben folytatódott (a könyv tanúsága szerint 1983-tól, több mint húsz éven át). Lényegében a magyarok és románok közötti történelmi és jelenkori viszonyról folyó párbeszédben – amelyben Gáll igyekezett mérsékletre

inteni barátját, megvédeni olyan erdélyieket, mint Mikó Imre – többször is szó kerül Domokos Gézáról. Păcurariu csak rosszat ír Domokosról (egy tengerparti, magánemberi konfliktusába is belekavarja, a Süitő András vejével, Cselényi Lászlóval történt botrányba); másfél évvel az 1982. márciusi írószövetségi eset után, mint „szegény ember, aki az igazságot keresi”, fölemlegeti Domokos Géza vehemens támadását, szó szerint a következőket írja le: „elmondtam volna, hogy a sovíniszták és a nemzetiségi kérdés igazságos megoldásának elengedési pontosan az olyan emberek, mint Domokos és akik őt szolgálják – mint a pártból kizárt Deşliu vagy D. R. Popescu, az ő okleveles *strómanja*!“. A végtelenül, már-már betegesen hosszú episztolára Gáll Ernő meglehetősen hosszan válaszol (1984 januárjában), és jut hely itt Domokos védelmének is. („Teljesen érthetetlen és fájdalmas számomra a Domokos Gézával való konfliktusod. Senki sem csálhatatlan, Domokos sem, de én őbenne a román–magyar testvériség őszinte hívét és képviselőjét látom. Kettőtök megromlott viszonya fatális következményekkel járhat közös törekvéseink szempontjából, éppen ezért szívből óhajtom, hogy tisztázzátok a félreértéseket, illetve a felmerült nézeteltérést. Talán közvetíthetnék köztetek.”) A közvetítés nem jött össze, a Păcurariu–Domokos-ügy nem zárul le e levelezésben; Gáll Ernő – aki újabb sérelmeket szenved a hivatalosságok részéről, és alkalma van tudomást szerezni Romulus Zaharia könyve, az *Ademenirea* magyarellenes uszításáról, Corneliu Vadim Tudor „förmedvényeiről” – újra próbálja magyarázni, megérvelni Domokos érdemeit: „a Kritérium – összes hibáival – nagy teljesítmény a közös ügy szolgálatában. Amikor a múltkori levélben arra kértelek, hogy ne engedj a személyi elfogultságoknak, hanem a konkrét emberek elbírálásában is légy következetes elveidhez, Domokosra céloztam”. G. E. érvelése annyira nem hat Păcurariura, hogy 1990. március 29-én (tíz nappal a marosvásárhelyi események után!) furán „baráti”, sokkal inkább gyűlölködő szövegébe ismét belekeveri Domokos Gézát. Francisc Păcurariu, aki 1978-ban és 1982-ben Nicolae Ceauşescu ügyének egyértelmű védelmezőjeként mutatkozott, most így ír: „Ceauşescu kezéből a csirkefogók kezére jutottunk. De közelednek a választá-

sok, és... »És« mi? Még összeverekedünk majd néhány városban, Király, Domokos, Sütő és román társaik folytatják felívelő pályájukat...” És a levélíró így folytatja: „Meglátjuk, milyen boldogan táncol majd Király, Sütő és Domokos karöltve Iliescuval és Radu Cîmpeanuval. Hórájukba talán Coposu is belefogózna, de Cornea és Smaranda Enache asszonyok minden bizonnyal (ez utóbbi nem hiába a bábszínház igazgatója).”

Păcurariu elvakultságában most már semmit nem ért (még csak hetvenéves!) – gyűlölködése viszont marad. (Gáll Ernő pedig próbálkozik, 1993 elején is, magyarázza hajdani váradi barátjának Domokos Géza helyzetét az RMDSZ-ben, „viszonylag józan politikai vonala” kicsi esélyeit a szervezeten belül, „a szélsőséges, kalandor személyekkel” szemben.)

De maradjunk az 1982-es évnél. Hiszen Ion Lăncrănjan nacionalista szereplése távolról sem ér véget a Francisc Păcurariu melletti kiállással a bukaresti írószövetségi vezetőségben. A Domokos Gézával egyidős, Fehér megyei faluban született prózaíró és publicista a szerzője annak a könyvnek, amely 1982-ben a legélénkebb visszhangot, a leghevesebb tiltakozást váltotta ki a magyar irodalmi életben. A *Cuvînt despre Transilvania* teljes mértékben rászolgált a figyelemre, magyarok mellett a románokéra is – utóbbiak esetében az elismerés hangjaiba helyenként azért kételkedés vagy éppen elmarasztalás keveredett. Lăncrănjan úgy beszél Erdélyről, mint a magyarok és románok közti harc területéről, a jelenbe hozva át a régi szembenállások, a gyűlölködés szellemét, konkrétan, nevesítve vagy a leírásokból kikövetkeztethetően súlyosan marasztalva el kortárs személyiségeket.

Újraolvassa az 1982 áprilisában–májusában szerteküldött leveleinket, rábukkanok (*Függőhíd* című kötetemben) a Mircea Iorgulescut szinte még ismeretlenül megszólító sorokra – ahol Lăncrănjan és Păcurariu neve egymás mellé kerül. „Nagy meglepéssel olvastam cikkét a *România literară*-ban (17. sz., 1982. ápr. 22.) – írom *Korunk*-szerkesztőként Iorgulescunak, április 24-én –;

meggyőződése, hogy amit Ön írt, valóban »a céh becsületére szolgál«, és szembeszáll azokkal a merényletekkel, amelyek egymást követik olyan személyek részéről, mint Ion Lăncrăjan (1. könyvét: *Cuvînt despre Transilvania*), Francisc Păcurariu (ismételt támadásai a kiváló könyvkiadó és kultúrember, Domokos Géza ellen) stb.” Iorgulescu postafordultával válaszolt. Nem így D. R. Popescu, akit május 6-án próbáltam megszólítani kényes ügyeinkben. A válasz elmaradtán gondoltam egyet, és nyílt levélbe fogalmaztam át a közös és személyes panaszokat, megkísérelve a közlést a *Korunkban*. A cenzúra természetesen eltanácsolta szövegemet, és akkor Budapesten a *Mozgó Világban* próbálkoztam; a szerkesztőség vállalta is a közlést, ott viszont Aczél György lépett közbe, felső szinten. (Így az a dicsőség ért, hogy határon innen és túl szinte egyszerre kerültem szamizdatba – Pesten állítólag a Rajkék hálózatában, Kolozsvárt a nyomdászok készítettek másolatokat.)

A Lăncrăjan-ügy a romániai magyar irodalom korabeli néhány jelentős személyiségét közvetlenül is érinti – de ennél sokkal többről volt szó. Erre utal a Romániai Írók Szövetsége elnökének, Dumitru Radu Popescunak küldött levél, amelyben a Lăncrăjan-könyv ebben a tágabb összefüggésben kerül előtérbe. Többek közt így: „Noha név szerint csak Méliusz József (az Írószövetségnek nemrég még alelnöke, régi kommunista, a Központi Bizottságnak a közelmúltban is tagja, a román–magyar barátság egyik legkövetkezetesebb hirdetője) szerepel benne súlyosan elmarasztaltatva a nacionalizmus, sőt az irredentizmus bűnében; nevének kiírása nélkül, de a leírásból felismerhető még Sütő András is (tagja az Írószövetség országos büroójának, szintén volt alelnök, ma is az RKP Központi Bizottságának tagja) – a vádak azonban egy közösséget érintenek, a szöveg éle a romániai magyar nemzetiség ellen irányul, amennyiben egyetlen nemzetiségi jogként és kötelességként a lojalitást nevezi meg, és veszélyesnek minősít minden további kérést, jogérvényesítést. Lăncrăjan szerint »az a baj, hogy bizonyos reális, kétségbevonhatatlan jogokat sokszor erőltetetten kiterjesztenek, s az igények és kérések állandóan sokasodnak, abban az

arányban, ahogy teljesítik őket (de ha egy nap majd kérik tőlünk, a lehetséges legdemokratikusabb módon, hogy vegyük hátunkra folyóinkat, és költözzünk ki ebből az országból, mit fogunk csinálni mi, románok, eleget tesziünk ennek a kérdésnek is, vagy mit fogunk tenni!?)». Lăncrănjan, nem törődve a számokkal (nem is idézve őket), határozottan kijelenti, hogy ez a túlzott egyenlőségre és egyensúlyra törekvés vezetett oda, hogy a romániai magyaroknak több nyomtatványa, könyve van anyanyelvükön, mint a románoknak (számarányuknak megfelelően). A *Cuvînt despre Transilvania* szerzőjét nem érdekli az, hogy állítását a statisztika nem igazolja – mint ahogy könyve más részében is nemegyszer előfordul, hogy függetleníti magát a valóságtól. Idézetei például Méliusztól és Sütőtől a szövegösszefüggésből kiragadottak vagy éppen meghamisítottak, az idézett könyvek és írójuk szellemétől idegenek. (Erről érdemes volna megkérdezni mondjuk Ion Vlad irodalomtörténészt, a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem rektorát, aki előszót írt Méliusz szóban forgó könyvének román kiadásához!)

Nem térek ki Lăncrănjan könyvének történelmi és egyéb vonatkozásaira, amelyek nem kevésbé sértőek, egyes adataiban nevetségesen tudománytalanok (például a magyarok érdemlegesebb jelenlétét Erdélyben 1526 utánra teszi!); válaszoljanak erre történészeink, azok például, akik a párt megbízásából *A romániai magyar nemzetiség* (1981) című kötet szóban forgó tanulmányait írták. Engem ezúttal az Írószövetségre tartozó vonatkozások foglalkoztatnak – s az a tény, hogy Lăncrănjan nem áll egyedül véleményével. Meggondolkoztatónak vélem, hogy a könyv kolofonján a nyomás megkezdésének dátumaként 1982. március 15. olvasható – de már az első magasztaló cikkek a *Luceafărul*-ban és a *Scînteia tineretului* említett irodalmi-művészeti mellékletében április 10-én, illetve 11-én megjelentek. És nem akárci jegyzi itt az írószövetségi lap cikket, hanem Mihai Ungurianu, a *Luceafărul* főszerkesztő-helyettese, rálicitálva Lăncrănjan vádjaira, »vészel«-nek minősítve a könyvet, s a klasszikus román irodalom olyan állomásai mellé helyezve, mint Delavrancea, Sadoveanu, Blaga

és Liviu Rebreanu nagy vallomástételei. Függetlenül attól, hogy én a román irodalomra nézve sértőnek érzem ezt a párhuzamot, furcsának s mi több, zavarkeltőnek, nyugtalanítónak tartom Unghianu cikkének végén a következő felszólítást: »Vannak pillanatok, amikor hallgatnak a múzsa, és az író veszi a tollát, hogy azzal a határozottsággal és lelkiismerettel lépjen a küzdőterre, amilyenre csak képes. A *Cuvînt despre Transilvania* reprezentatív kilépés az agorára, és ugyanakkor jeladás, hogy itt a pillanat, amikor más lelkiismereteknek is ezt kell tenniük.« Nos, tudomásom szerint a múzsa »fegyverek közt hallgatnak«. M. Unghianu vajon mire utal tehát? És mi teszi oly sürgőssé, hogy Ion Lăncrăjan a *Scînteia tineretului* mellékletében közölt interjút már is bejelentse készülő könyvét, amelyben a Gyuri nevű hős 1940 szeptemberében Ionra lő, de aztán Ion saját élete árán mégis megmenti Gyurit? Kedves D. R., remélem, nem érted félre szavaimat, miután éppen én kértem el tőled és közöltem a *Korunk*-ban egy hasonlóan tragikus fordulatokban gazdag könyved kéziratát. A nagyon vázlatosan jelzett Lăncrăjan- és Unghianu-féle vádaskodások után azonban gyanúsán hangzik egy ilyen bejelentés az interjút... (Miután az *Egy szó Erdélyről* szerzője himnusznak minősítette saját könyvét.)

Lăncrăjan könyve és interjúja – amelyre Iorgulescu méltósággal válaszolt, legalábbis az írószövetséget ért rágalmakra, a *România literară* 1982. április 22-i számában – nagy tömegekhez jutott el. Ezért vélem úgy, hogy nem lehet válasz nélkül hagyni, a »sok vélemény közt egy«-nek tekinteni. A vádak egyébként néha meglepően összehangzanak. Például azzal a váddal, amely Francisc Păcurariu részéről Domokos Gézá, az Írószövetség jelenlegi alelnökét (a KB tagját) érte, és amely – „Neked tudnod kell róla, hisz Păcurariu hozzád mint az Írószövetség elnökéhez intézte levelét” – Domokos Gézá szintén nacionalizmussal, sovinizizmussal vádolja...

A román nacionalizmus ellenünk irányuló összttüzére ha nem is összttűzzel, de széles körben és már nem szégyellősen, nem szabadkozva válaszolt

a magyar média, a magyar irodalom. (Köteles Pál *Tiszatáj*-beli válaszcikkét követően Száraz György *Egy furcsa könyvről* címmel, 1983-ban, kötetté növő tanulmánnyal, vitairattal jelentkezett, Budapestről.) Megszólalt – megtámadottsága okán nem is térhetett volna ki előle – Sütő András és Méliusz József. Az én magánlevélben megszólítottjaim közt említhetem a kolozsvári Ion Vlad professzort, a prózaíró Augustin Buzurát, Bukarestből a költő Marin Sorescut, a kritikus-irodalomtörténész Eugen Simiont (később az Akadémia elnöke lett). Minthogy érdemi, hivatalos választ senki nem kapott, úgy gondoltam, jó volna újabb levelet küldeni D. R.-nek, közös levelet, tulajdonképpen a román írók közösségének, sok aláírással ellátva. 1982 decemberének végén sikerült az akció, huszonhatunk nevével hitelesítve. (A teljes névsor, az aláírások sorrendjében: Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár, Szilágyi István, Király László, Fodor Sándor, Jánky Béla, Herédi Gusztáv, Veress Zoltán, Kocsis István, Beke György, Kerekes György, Jancsik Pál, Kiss János, Lászlóffy Csaba, Mózes Attila, Gáll Ernő, Szilágyi Júlia, Balogh Edgár, Kádár János, Gálfalvi György, Markó Béla, Sütő András, Benkő Samu, Horváth Andor, Bálint Tibor, Kányádi Sándor.) E hosszú és szomorú voltában mégis biztató történetből nem hagyhatom ki, hogy ennek a kollektív levélnek a másolatát eljuttattam a Babeş–Bolyai Egyetem rektorának, Ion Vladnak, a következő sorok kíséretében: „mellékelten megküldöm Neked újévi levelünk másolatát, melyet D. R. Popescu elnökhöz és általa a román íróársakhoz intéztünk. Minthogy a közelmúltban Ion Noja (a Megyei Bizottság titkári minőségében) meggyanúsított, hogy »valamilyen memorandumot« készítettem, amely ellentmond a párt alapszabályzatának, sőt az ország törvényeinek, úgy vélem, jó, ha mint a Kolozsvári Írók Társaságának titkára ismered a »gyanús« szöveget, s ezáltal az én szándékaimat. Egyébként meg vagyok róla győződve, hogy jobban ismeresz, mint Noja – vagyis nem voltak és nincsenek kétségeid az én szándékaimat illetően, hogy mindig is az itt élő románok és magyarok közti megértést akartam szolgálni”.

A pécsi Jelenkor kiadó által megjelentetett *Függőhíd*-ban részletekbe menően közölt Lăncrănjan-ügy közvetlen visszhangjához tartozik, hogy minderről beszámoltam Domokos Gézának.

És akkor, összefoglalóan: túl a Păcurariu- meg a Lăncrănjan-ügyön, hogyan élte meg (élte túl) Domokos Géza és a Kriterion a nyolcvanas évek első felének kíméletlen támadásait? Az egymást követő kivizsgálásokat? 1984 tavaszán „a százat is meghaladta a pártbrigád kutakodásába bevontak száma” – írja Domokos „A fejevétel elmarad” című fejezetben, az *Igevárban*, mintegy elnézést kérve az olvasótól, amiért itt megismétli az (RMDSZ-éveiről írott) *Esély* harmadik kötetének egyik fejezetét („Szélverésben”). Összevetve a két szöveget, apró stiláris módosításokat, helyesbítéseket találunk a másodközlésben (így az *Esély*-ben még 1983 tavaszára teszi az ösztűz kezdetét, ezt javítja át aztán 1984 tavaszára). Kiegészül „A fejevétel elmarad” Dávid Gyulának 1984. február–júniusi kolozsvári feljegyzéseivel, viszont elmarad a Francisc Păcurariura (és Lăncrănjanra) vonatkozó tények, konfliktusok leírása. (Annyit idézzünk a már leírt Păcurariu–Domokos-„per” Domokos általi fölelevenítéséből, az *Esély*-ből, hogy a neptuni írószövetségi nyaralóban történtek kiváltója nem Cse-lényi, hanem Francisc Păcurariu volt, az 1981–82-es folytatás pedig a felülről jött, „a Magyarországgal és a romániai magyarsággal szemben követendő új taktika nyitányát képezte”. És a magyar anyától származó „Feriről”, Francisc Păcurariuról még: „Elvakította, eszét vette a nemzeti fanatizmus, a rosszul megválasztott társak csoportérdeke.” Ebbe a csoportba tartozott Lăncrănjan mellett, I. D. Bălan, Dinu Săraru, Eugen Barbu.)

A „fejevételt” célzó vizsgálat a Ceaușescu-korszakra jellemző Kriterion-epizód. Domokos Géza dokumentumokra építő emlékezésében megjelennek a főszereplők, Elena Ceaușescutól a propagandatitkár Petre Enachén és Mihai Duleán, Constantin Miteán át a kisebbekig, a Kop(p)ándi Sándorokig. „Volt közöttük – ők játszották a főszerepet – központi bizottsági aktivista, továbbá

lapszerkesztő, hivatásos cenzor és szép számban besúgó vagy a párt bizalmát élvező »szakértő«, más szóval történészkedő, nyelvészkedő, irodalmármkodó, vagyis mindenütt ott levő, sok mindenhez hozzászóló, de tulajdonképpen semmihez sem értő figura. Néhányan közülük magyarul tudó románok voltak, ám a többséget az effajta szolgáltatásban már előbb is kitűnt fajtánkbeliek alkották. Az igazsághoz tartozik: voltak a soraikban olyanok is, akik nem lelkesedtek a megbízatásért, s ha kockázat nélkül tehették, igyekeztek tárgyilagosan megítélni a Kriterion-kiadványokat.” Mindenesetre nem rajtuk múlt, hogy a „nacionalista irányultságú” Kriteriont nem olvastották be más kiadóba, sőt Domokos Géza is helyén maradhatott. A taktikai meggondolások, stratégiai érdekek, a „nem csinálunk belőle mártírt” időnként érvényesülő felfogása, a Barbuékkal szembenálló egyes román személyiségek (Nicolae Manolescu, Octavian Paler) megnyilatkozása – ezekre utal Domokos Géza „a fejtétel elmarad” magyarázatában. Valószínű azonban, hogy a belső (romániai magyar és részben román) szolidaritásnál többet jelentett a várható nemzetközi visszhang számításba vétele. A Domokos Herder-díjára tett 1986-os javaslat közvetlen eredményt nem hozott, (utólagos) jelzésként mindenesetre följegyzendő a „dossziéba”, a bonyolult Kriterion-történetbe.

A nyolcvanas évek végén fokozódtak a Domokos Géza elleni támadások. Saját hangulatáról, a Kriterion helyzetéről lényeges dolgokat tudhatunk meg Domokos 1988-as naplójából (*Apályban* címmel jelent meg, 2004-ben). Itt szól egy készülő interjúkötetről, amelyben neki is szerepelnie kellett volna – többek közt Szabó T. Attila, Harag György, Sütő András, Kányádi Sándor, Markó Béla mellett –, ám válaszait sokszori sürgetés ellenére nem küldte el nekem. Fennmaradtak viszont a kérdések. Ezek közül azért hasznos lehet többet is idézni, ha irodalom és hatalom összefüggő köreit akarjuk számba venni, mert az előzményekre, illetve néhány, 1968 utáni esetre, eseményre is fényt vetnek, Domokos Géza pályájához kötöten. Hozzá kell tennem, hogy kérdéseimet jóval az 1989. decemberi változások előtt próbáltam feltenni a Kriterion igaz-

gatójának. A tíz közül a harmadik-negyedik-ötödik egy elmúlt időszakra kérdezett rá:

3. *Kicsit előreugrom az időben: 1974-ben készült el az egyik bukaresti stúdióban Minden kényszer nélkül című filmed, pontosabban a Te forgatókönyved alapján készített játékfilm (Széles Annával a főszerepben); egy vegyes házasság történetén keresztül a román–magyar együttélés néhány alapvető kérdését veted föl. Tízegynéhány év múltán változtatnál-e a forgatókönyvön, vagy nem érzed-e szűkségét esetleg egy újabb film készítésének ebben a témakörben?*
4. *Film, forgatókönyv, román–magyar együttélés múltja és jelene egy jól ismert nevet hív elő emlékezetemből: a Titus Popoviciét. Beke Györgynek adott interjúdban (a Tolmács nélkül című, 1972-es kötetben) barátaid között említetted őt, s egyebek mellett hivatkozol arra, hogy ő írta az Anyám könnyű álmot ígér című Süítő-könyv román fordításához (az általad gondozott Biblioteca Kriterion sorozatban) az előszót. De említetted volna 1970-es kisregényét, az Ipu két halálát is, melyet ugyancsak a Tolmács nélkül évében adtak ki magyarul – az egyik legszebb Kriterion-kiadvány lett belőle, Deák Ferenc illusztrációival. Te ültetted át magyarra Titus Popovici Hatalom és igazságának színpadi változatát, a kolozsvári Állami Magyar Színház számára. És egy személyes emlék: valamikor a betvenes évek elején a neptuni írószövetségi nyaraló tengerparti bomokjában tanúja és résztvevője lehettem beszélgetéseknek, amely csak megerősített irodalomtörténeti-irodalomkritikusi ismereteimben, már ami Titus Popovici „besorolását” illeti. Igaz, egy-két történelmi filmje nem illett pontosan a kialakított képbe, de nem halványíthatta el Nagyvárad fiának, Az idegen című regény szerzőjének hídverő gesztusairól született véleményyt. (Ebben az ifjúkori művében Titus Popovicinak volt bátorsága szólni a Maniu-gárdisták 1944-es székelyföldi rémtetteiről is!) Mindezek ismeretben, sőt több évtizedes barátságotok alapján, Te hogyan ítéled meg az 1987 elején a Románia literaré hasábjain megjelent (majd A Hétkben is közreadott) Popovici-nyilatkozatot az egykori és mai magyar*

„történelmi bűnökről”, amelyekbe még Petőfit, a Nemzeti dalt is belekeverte?
(A román szövegben Petőfi neve kétszer is „y”-nal szerepel...)

5. Maradjunk a „batalom és igazság” kérdéskörén belül, de most már a mi szűkebb – sokszor nagyon szűknek bizonyuló! – portánkon belül; és térjünk vissza a kronológiához is. Őszintén megvallva, a bukaresti mozgalmi gyermeklap, a Pionír szerkesztőségében eltöltött évedről jóformán semmit nem tudok, annál többet viszont arról, hogy 1957 és 1961 között mint főszerkesztő az Ifjúnunkást sikeresen megújítottad. Ezek az évek az ún. Forrás-nemzedék (a mi nemzedékiünk) jelentkezésének az évei voltak, előkészítői az Irodalmi Könyvkiadó gondozásában 1961 decemberében induló Forrás-sorozatnak. Te abban a szerencsés helyzetben voltál, hogy az Ifjúnunkásnál megkezdett munkádat – a fiatal tehetségek támogatását – 1961-től a kiadó nemzetiségi részlegének főszerkesztőjeként folytathtad. A „szerencsédet” persze magad is alakítottad. Visszaemlékszem, mennyire ottbő érezhettük magunkat – első publikációinknál tartó költő-, prózaíró-, kritikusjelöltek – a Scînteia Ház illetékes traktusában, amikor pedig „felnőtt” irodalomszervezőként átköltöztél egy régi bojárházba (az Irodalmi Könyvkiadó egykori épületébe), továbbra is nyitva maradt főszerkesztői, igazgatói szobád ajtaja számunkra. Azt hiszem, ekkoriban alakult ki bennünk (többünkben) az a hit – ma talán így kellene mondanunk: illúzió –, hogy a batalom részesei lebetünk, ám az igazság szolgálatában. A XX. kongresszus és 1956 után voltunk, vagyis a „batalom és igazság” már nem azt jelentette számunkra, mint az előttünk, a negyvenes évek közepén-végén pályára lépettek többsége számára. Persze a nemzedéki jegyek (melyeknek közös voltát sokan és sokszor vitatták) akkor sem voltak mereven elkülönítők, s még inkább feloldódtak azóta; ezt a Te magatartásod is bizonyította. A Kányádi költészete pedig az első között; akárcsak a Páskándi Gézáé, akit mind a két nemzedék a magáénak mondhatott – eleven híd volt ő Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos felé.
Hogyan emlékszel vissza erre a (második) bősorra, „ifjúnunkás”, ifjú kiadói főszerkesztő korodra és az első Forrás-szerzőkre?

De azt hiszem, nem kell eltekintenünk a 7. és 8. kérdéstől sem, ezek ugyanis átvezettek a jelenbe. Különböző kihívásokról, egyre kényelmetlenebb helyzetről kellett beszélnünk, nem utolsósorban az intézmény leépítésének, leépülésének veszélyéről.

7. *Eddigi életed során mondhatni mindig felelős beosztásban dolgoztál; aligha túlzás Téged a romániai magyarság író-diplomatájának nevezni. Beszéljünk most a tevékenységed két színteréről. A diplomata – és ez már hivatásából következik – befele és kifelé természetesen nem egyformán nyilatkozik meg. Nyilván Te is másképpen folytattad és folytatod (ha meghívnak) vitáidat az Írószövetség vezetőségében – cím szerint változatlanul alelnökként, a vezetőség mandátumának egyébként rég lejárt határideje óta is –, és másképpen külföldön, abová meghívnak, vagy hivatalosan reprezentálni küldenek, Franciaországba, Svédországba vagy Amerikába. E kétirányú diplomácia bizonyára nem könnyű, sőt egyre nebezebb. Ha majd leülsz megírni emlékeidet, érdekes találkozások és izgalmas helyzetek szinte végtelen soráról számolhatsz be – az utókornak. Mégis, valami „előzetest” közölj a kortársaiddal is. Nem a magad mentésére (bissen mindenütt szeretetre méltó, igazi író-diplomatának ismertek meg), hanem a kor jellemzésére. Ezzel egyben a romániai magyar irodalom, sőt egy annál tágabb kategória: a romániai magyarság helyzetéről, az iránta megnyilvánuló érdeklődésről vagy érdektelenségről is szót ejtetiünk.*
8. *És most arról, ami jelen gondolatcserénket a legmesszebbmenően igazolja: a Kritérionról, amelynek híre-neve (legalábbis a „szakmán” belül) összeforrt Domokos Géza nevével; megalakulása, vagyis 1970 óta a bukaresti nemzetiiségi könyvkiadó igazgatója vagy. Erről a tizenbét-tizennyolc évről már számosan és számtalanszor faggattak, különböző alkalmakkor, évfordulókon. Most nincs évforduló, és korántsem ünnepi alkalom készlet a visszapiillantásra. Inkább az, hogy az első tíz-tizenöt esztendő alatt kifejlesztett, az irodalmat és a művészeteket, a művelődéstörténetet, a tudományágak elég széles területét átfogó sorozataitok egy része lezárult vagy lezárulni látszik (Féber sorozat, Irodalomtudományi és*

stilisztikai tanulmányok, Változó valóság, Népismereti dolgozatok, Képzőművészeti írások, Kriterion Galéria stb.), a kitűnő Tékában évente csak egy-két kötet lát napvilágot, a Forrás várományos szerzői bosszú, egyre hosszabb várakozásra kényszerülnek, egyáltalában alig látni új Kriterion-kiadványt könyvesboltjainkban, hibetetlenül kevés a szépirodalmi olvasnivaló... Szóval itt a pillanat a mérlegelésre. Aki átlapozza gyűjteményes katalógusokat (Editura Kriterion. Catalog 1970–1979), és hozzászámítja a nyolcvanas évek elejének eredményeit is, döbben csak rá, mit jelentett a Kriterion a romániai magyar (és persze a német, a szerb stb.) kultúrának – és rádöbben a hiányra. Nevek (személyek), könyvek, témák hiányára. Csak néhány címet emelek ki [a korábbi jó korszakból]: Erdélyi magyar szótörténeti tár (Szabó T. Attila szerkesztésében), „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni” (Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal), Balladák könyve (Kallós Zoltán gyűjtése), Szilágyi Domokos: Kényszerleszállás, Páskándi Géza: Az eb olykor emeli lábát, Bodor Ádám: Plusz-mínusz egy nap, Csiki László: Ártatlanok, Beke György: Boltívek teherbírása...

Nemegyszer hallottam ilyen véleményt: amit a Bolyai Tudományegyetem jelentett a romániai magyarság anyanyelvi művelődése számára (1959-ig), azt jelentette a Kriterion 1970 után. Hogyan alakult ki ez a nagyszerű építmény, és hogyan változott a sorsa az utóbbi években? És lesz-e, aki elvégezze a szükséges rekonstrukciót?

1989-re valóban a felszámolás határára jutott a Kriterion. Személyesen Domokos Géza helyzete szinte elviselhetetlenné vált. 1988 májusában, hatvanadik születésnapján, a bukaresti magyar követségen, a nagykövet, a meghívott közeli barátok társaságában, méltó körülmények közt köszöntik, köszöntjük – ami a hatóságok körében természetesen növeli a Domokos iránti gyanút, a megbízhatatlanság érveit szaporítja. Közéleti megaláztatások, kiadóigazgatói meghurcolások és a külső okoktól nem független betegségek, kórházi beutalások, kezelések jellemzik az 1988-as, '89-es életét. Erre az időre esik a romániai

politikai helyzet vészes romlása. A szerkesztőségek, kiadók megkapják a központi utasítást, hogy nyomtatásban már csak románul használhatók a magyar helységnevek. Naplójában ezt Domokos Géza így kommentálja: „Még durvább következményei várhatók a homogenizáló rögeszmének és a Románia és Magyarország között az utóbbi időben előállt feszültségnek. Deportálások talán éppen nem lesznek, ahogy a pesszimistábbak közülünk jósolják, de hogy még nehezebben elviselhető lesz közösségiünk élete, holtbiztos.” Írószövetségi alelnökként tapasztalnia kell a bukaresti román íróársadalom többségének méltatlan viselkedését, saját ügyeik tekintetében is. Szintén naplójából idézhetjük egy temetés kapcsán születő gondolatait: „Elszomorodtam, ahogy ezt a nemes közösséget, a megalázottságban, szegénységben, a világtól való elzárkózottságban tartott, mégis élő, teremő, az erőszaknak ellenállni próbáló mai román irodalmat elnéztem. Megfigyeltem, hiszen sokéves barátság fűz hozzájuk, jól ismerem őket, Blandiana, Paler, Doinaş, Manolescu, Pleşu... zavartak, ahogy kezek fognak egymással. Mintha az orosz polgárháború utáni, életben maradt, az emigrációt nem vállaló orosz értelmiség kopottsága és tanácstalansága vonta volna homályba tekintetüket, árnyékolta volna arcukat, gyászruhás alakjukat.”

1989 decemberére készül el Budapesten, a Héttorony kiadásában egy közös vállalkozás, a *Túlélő képek* című kötet, 34 – még Erdélyben élő – magyar író vallomásával, a róluk készült fényképekkel. A könyv bevezetőjében elmondhatuk: „Ennek a kis literatúrának még nem kell szégyenkeznie.” Az elszomorodás, a szegénység, a megalázottság persze a romániai magyar írókra ugyanúgy, ha nem fokozottabban jellemző, mint a román íróársakra, ám a megszólítottak, mint akik „már csak láncikat veszíthetik”, most vállalják önmagukat, és ezt az antológia számára le is írják. Domokos Géza így indította szövegét a *Túlélő képek*ben: „Esztenők során hol az állandóság földjét, hol az ideiglenesség tranzitállomását láttam Bukarestben. Attól függően, hogy győztem vagy legyőztem; értelmesnek ítéltam önként vállalt emigrációfélelmet, vagy a hiábavalóságra, eltévesztett útra, rossz opcióra való rádöbbenés bénított éppen.”

Mikes Kelement, Zágon okán földijét idézte, az egyedül maradásról elmélkedett; Mikes szavaival fejezte ki saját érzéseit, hangulatát: „Egész prédikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében lévő változó életünkről, amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömnél meggyére nem megyünk.”

Ha nem is „az öröm hegye”, de a lényegi változás reménye, a változtatásban történő szerepvállalás nyugalma vagy inkább nyugtalansága tölthette el Domokos Gézát az 1989 karácsonya előtti napokban kezdődött, forradalomnak nevezett – és akkor általa (is) forradalomként megélt – eseményekben. Első, valóban forradalmi tette az volt, hogy ellenálló, házi őrizetben tartott költő barátját, Mircea Dinescut kereste meg bukaresti lakásán, magával vitte a forrongó tömegbe, onnan a régi-új erők (?) által elfoglalt televízióhoz mentek – elkezdődhetett Domokos Géza újfajta politikusi élete. Domokos lett a Romániai Magyar Demokrata Szövetség alapító elnöke, két kongresszuson, az 1990. áprilisin Nagyváradon, az 1991. májusin Marosvásárhelyt újraválasztva, 1993 januárjáig viseli ezt a tisztséget. Közben parlamenti képviselő. Ebben a két évben irodalommal kevés ideje van foglalkozni, az országos politikában való részvétel, a politika alakításának demokratikus kísérlete tölti ki életidejét. Ez külön történet. 1990 augusztusától már nem a Kriterion igazgatója, átadja helyét nála jelentősen fiatalabb szerkesztőjének, H. Szabó Gyulának.

Negyedszázad távolából kellene most elkészíteni a Kriterion 1969/70 és 1990 közti tevékenységének, magának a kiadói termésnek a mérlegét. Ez a munka az előbb-utóbb szükségszerűen megszülető monográfia szerzőjére, szerzőire vár. Egy gyors összefoglalás lehetőségét segíti a *Romániai magyar irodalmi lexikon* harmadik kötetének (1994) Dávid Gyula készítette Kriterion-címszava. (Korántsem mellesleg: az 1981-es első kötet, A-tól F-ig, Balogh Edgár főszerkesztésében, a Kriterion kiadásában látott napvilágot, a cenzúra következtében a folytatás megjelentetésére éppen tíz évet kellett várni, és az utolsó két kötet,

az 5/1 és 5/2, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel közösen vállalva, 2010-ben látott napvilágot, már Dávid Gyula gondozásában.)

Dávid Gyula irodalomtörténész – címszói – munkáját segítette, hogy 1957-ben kezdődött börtönévei és 1969-es rehabilitálása után 1970-től a Kritérium kolozsvári szerkesztőségének a vezetője volt, vagyis közvetlen részes a kiadványok legfontosabbjainak szerkesztésében, olyan írókkal együtt, mint Mikó Imre, Páskándi Géza, Csiki László, Egyed Péter. (A bukaresti szerkesztőség tagja volt többek közt Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor.) Sem a számszerűség pontosítására, sem a kiadó számtalan sorozatára vagy az egyes fontos művekre tekintő érdemi felsorolásra ebben a keretben nincs mód; az viszont elmondható, hogy a hatvanas évek végétől, főként a hetvenesekben valószínűleg legjobb korszakát élő erdélyi magyar irodalom termésének legjava a Kritérium (Deák Ferenc tervezte) emblémáját viselve jutott el az olvasóhoz. Mi több, a Romániai Magyar Írók sorozat címszó alatt a két világháború között született művek, életművek válogatott újraközlésére is sor került. Az irodalom mellett pedig a Kritérium vállalta fel a nyelvészeti, a történelmi, társadalomtudományi, képzőművészeti, zenei tárgyú könyvek megjelentetését is.

Mindez Domokos Géza koncepciózus igazgatói munkájának, kapcsolatépítő képességének – nem utolsósorban politikai-közéleti szerepvállalásának – és egész Erdélyre, valamint Bukarestre kiterjedő figyelmének, a munkatársak jó megválasztásának volt köszönhető.

Egy nagy életmű, a Kritérium révén saját életmű formálódott – és örökítődik át az utókorra, az egész magyar kultúrára.

Könyvészet

Domokos Géza irattárhagyatéka a kolozsvári Szabédi-házban.

Domokos Géza: *Esély I. Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1996.

Domokos Géza: *Esély II. Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1997.

Domokos Géza: *Esély III. Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1998.

Domokos Géza: *Igevár: Kriterion-történet tizenbat helyzetképben elmondva*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2000.

Domokos Géza: *Apályban. Napló – ezerkilencszáznyolcvannyolc*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.

Domokos Géza megfigyelési dossziéja. Fond informativ. Dosar nr. 236943. privind DOMOKOS GEZA. Nr. CNSAS. I. 203541.

Méliusz József: *Az illúziók kávéháza*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1971.

Beke György: *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar–román irodalmi kapcsolatokról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

Marian Popa: *Dictionar de literatură română contemporană. Ediția a doua revizuită și adăugită*. Editura Albatros, București, 1977.

Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közzírás, tudományos irodalom, művelődés. I. A–F. Főszerkesztő: Balogh Edgár. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

A Kriterion műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról. Gyűjtötte és gondozta: Dálnoki Szabó Dénes. [Beke György] Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Kántor Lajos: *Fiuggőbid. Közérzetkrónika*. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs – Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1993.

Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közzírás, tudományos irodalom, művelődés. III. Kh–M. Főszerkesztő: Dávid Gyula. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1994.

Domokos Géza betvenöt éves. Emlékkönyv. Szerkesztette: Kozma Mária. Alutus nyomda. Csíkszereda, 2003.

Minorități etniculturale. Mărturii documentare. Maghiarii din România (1956–1968). Volum editat de Andreea Andreescu, Lucian Năstasă, Andrea Varga. Centrul de Resurse Diversitate Etnoculturală. Cluj, 2003.

Szekértábor a Szármány begyén. Gyergyószárbegy Kriterion írótalálkozóak 1980–1990–2000. Jegyzőkönyvek, dokumentumok, visszaemlékezések. [Domokos Géza emlékére] Szerkesztette: Dávid Gyula és Zöld Lajos. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár – Kulturális és Művészeti Alkotóközpont, Gyergyószárbegy, 2008.

Gáll Ernő: *Levelek, 1949–2000*. Sajtó alá rendezte Gáll Éva és Dávid Gyula. Válogatta Horváth Andor. Korunk–Komp-Press Kiadó, Kolozsvár – Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

Pomogáts Béla: *Haza, a magasban. A „kettős kötődés” vita. 1968–1969*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2011.

Dávid Gyula: *Szárbegy – más szemzőgből*. Kézirat, 2013.

Korunk, 1980. 1–2. *Ifjúság, jövő, távlatok. A szóértés előfeltételeiről* (kerekasztal-beszélgetés; lejegyezte Bretter Zoltán és Aradi József).

Alföld, 1991. 2. A Debrecenben elhangzott szövegek egyik legfontosabbika Ágoston Vilmostól hangzott el, aki nem csupán a „kettős kötődés” vitára tekintett vissza, hanem az 1968-as évről, a korabeli romániai helyzetről és fontos személyiségekről is lényeges dolgokat mondott el. Ágoston írásának hosszabb részlete, A levágott kéz felelőssége az *Alföld*-beli közlés alapján bekerült Pomogáts Béla antológiájába is (*Haza, a magashán*).

Erly Janos
Dobhradikhyfjosef

Manuel Guztán

Wen
Fabian
Gibson
Finney

Fabian
Nagy

Teljeskörű Nagygyűlés! Nagy Samu
N. Pólya Pólya
Egy 2201:

Polka Riedl
aus 2201:

Terintetes vagy gyűlés. A Polgár
Emlia felemelő szabályainak 32. és 33. szót.
Mindem szövegem választott tag, a külső kivétel
lével, az előzőbe tartozó dolgozat felolvasásával,
vagy személyes megem. jelenhetés esetén beküldés
szél, legfeljebb egy év alatt szét foglalt; külsőben meg
választására megem. misztion.

egy felemelyes úr
ével, legfeljebb egy év alatt szorítkozhat.
Lehetetlen esetek, melyekben kivált vidéken la-
kók gátolhatnák a határidőt megtartását, amennyi-
tag elvérvén e szabály meg nem tartatását, de hallgat-
lessz, mint örvös szabályzatunkat erőltetvén tekintet-
be a következők egyelőre figyelmeztetése. J. Aradcsin-
át sürősegtelen.
Indoklásnyba hozatik tehát, hogy egyelőre a
állott s szőlőfoglalás által meg nem
hát kitörőltessék, az 186

Indoklásnyba hozatik tehát, hogy egyelőre az
szélfoglalás által meg nem
hát kitöröltesse, az 186

